

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

591

2 - 88

Պ. ԼՈՐԵՆՑՆԵՐ

Բ Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ԵՐԿՈՒ ՄԵՃ ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Handwritten signature

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

ՓՈՒՍԿՐԵՑ ԶԱԿՈՒ ԲԱՆԱԼԱՅ ՍԱՌԿԵՐԱ

6226

Ս. ՊԵՏԵՐՍՈՒՄԿ

Պոլսկինան արագատիպչ Լադիսլաւ Գալստիան

1905

2010

" B 2002

497 591

L-89

Վ. 101646412.

530
54-ԼՈ

Բ Ն Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

ԵՐԿՈՒ ՄԵԾ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

(1002
9559)

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Դ .

ՓՈՒԱԴՐԵՑ ՅԱԿՈՒ ՔԱՅԱՆԱՅ ՍԱՐԻԿԵԱՆ .

Ս.-ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ

«Պուշկինեան արազատիպ» Հայկական տպարան

1905

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 6 Ноября 1902 года.

30083-4. h.

«Пушкинская Скоропечатня», Лештуковъ, 4.

Մեր երկրի երեսը բռնում են երկու մեծ թագաւորութիւններ. զրանցից մինը բոյսերի, իսկ միւսը կենդանիների թագաւորութիւնն է. զոնէ այդ անունով է մկրտել մարդը երկրի վրայ ապրող բոլոր բոյսերին և կենդանիներին միասին առած: Խիստ ընդարձակ և բազմատեսակ են այդ անթագաւոր թագաւորութիւնները, որքան զեղեկութիւն և փարթամութիւն կայ զրանց մէջ, որքան փայլուն և բազմազան են զրանք: Թէ բոյսերի, թէ կենդանիների իւրաքանչիւր տեսակն իր յատուկ ձևը, կազմը, գոյնը և նիստ ու կայն ունի: Երևակայեցէ՛ք... գիտնականների ասելով մեր երկրի վրայ մօտ 400,000 տեսակ բոյսեր կան. կատակ էք կարծում...:

Գիտնականները դեռ շատ վաղ ժամանակներից սկսած աշխարհի զանազան մասերում ճանապարհորդելով, ամեն տեսակ բոյսեր են ժողովել՝ իմանալու թէ նրանք որտեղ և ի՞նչպէս են աճում, ի՞նչպէս են կազմուած, երբ և ծաղկում և ի՞նչ բանի կարող են պէտք գալ. բայց դեռ մեծ աշխա-

14486-5

տանք է հարկաւոր, որ կարողանան գտնել և ուսումնասիրել բոյսերի այն բոլոր տեսակները, որոնք փռուած են աշխարհի երեսին և ապրում են երբեմն խուլ և անմատչելի տեղերում:

հարուստ և բազմատեսակ է բուսական թագաւորութիւնը. սակայն պակաս չէ նաև կենդանականը. միմիայն միջատները մօտ 150,000 տեսակ են հաշոււմ. իսկ թռչունները գիտնականների ասելով մօտ 10,000 տեսակ են, որոնցից 5000 հասակով նոյնքան փոքր են, որքան ծտերն ու կարմիր կատարները (ЩОГЛЯТА), հապա դեռ որքան կենդանիներ էլ կան, թէ՛ մեծ, թէ՛ փոքր, թէ՛ ընտանի, թէ՛ վայրենի, թէ՛ խոտակեր, թէ՛ դիշակեր, թէ՛ ջրային, թէ՛ ցամաքային: Չնայելով իրենց ջանքերին, այնուամենայնիւ ուսումնականները դեռ չեն կարողացել ծանօթանալ բոլոր կենդանիների կազմի և կեանքի հետ: Չէ՞ որ մի թռչուն, մի միջատ, կամ մի գազան նոյնք չէ, ինչ որ մի շիւղ, մի թուփ, կամ մի ծառ կարող է լինել. մի բոյս ուսումնասիրելն անհամեմատ աւելի հեշտ է, քան թէ մի կենդանի, որին գտնելը, բռնելը կամ սպանելը ահազին դժուարութիւն է պահանջում: Այո՛, մի հետաքրքիր բոյս կամ կենդանի գտնելու համար մարդը ահազին ժամանակ, մեծ ջանք, ոյժ, քաջութիւն և խելք է դրել և պիտի դնէ:

Ինչի՞ ասես, որ չէ ենթարկուում ու դիմանում

այն ծանապարհորդը, որ հեռու երկիրներ է գնում՝ այնտեղ ապրող բոյսերի հետ ծանօթանալու համար: Նա մեծ արիութիւն պիտի ունենայ, որ կարողանայ մտնել մթին ու անանցանելի անտառները և սողալ անմատչելի ժայռերի վրայ, որտեղից նա ամեն բոպէ կարող է պոկուել ու անդունդ գլորուել, նա պիտի բնութեան իսկական սիրահար, նուիրուած գիտնական կամ ծանապարհորդ լինի, որ կարողանայ թափանցել լեռների խորքը, մտնել ստորերկրեայ մթին այրերը, օրերով լողալ ջրերի երեսին, դիմանալ ցրտի ու քաղցի, կամ ամիսներով ապրել բաց երկնքի տակ, մի խոր անտառում, մարդկային բնակութիւնից հեռու, հազարաւոր պատահարների ու վտանգների մէջ: Եւ իսկական գիտնականներն ու ծանապարհորդներն այդ արել են, արել են ոչ թէ բռնի կերպով, այլ որովհետև բնութիւնը սիրել են և ցանկացել են աշխարհին ճշմարտութիւններ հաղորդել հեռու երկրների և նրանցում եղած բոյսերի ու կենդանիների մասին: Բայց այդ ձեռնարկութիւնները միշտ էլ յաջողութեամբ չեն պսակուել. թէ հայրենի, թէ օտար երկրներում շրջելիս շատերն են ընկել, նահատակուել: Եւ այդ մարդկանց խելքի, աշխատութեան ու քաջութեան շնորհիւ յաջողուել է իմանալ, թէ մեր երկրի վրայ ի՞նչպիսի բոյսեր ու կենդանիներ կան, դրանց տեսակները որտեղ են գտնուում, ինչպէ՞ս են ապրում և ինչո՞վ են տարբեր-

ւում իրարից: Սյսպէս թէ այնպէս՝ յայտնի է, որ մեր երկրի վրայ առնւազն 800,000 տեսակ բոյսեր և կենդանիներ են ապրում: Նրանք գտնւում են թէ ջրում, թէ ցամաքի վրայ. անտառներում, անապատներում լեռներում, ովկիանոսներում, ծովերում, լճերում, գետերում և լեռնային վտակներում: ապրում են օդում, հողի վրայ, նոյնիսկ հողի տակ. այրերում, ստորերկրեայ աղբիւրներում և լճերում: Սյժմ ով կարողանայ համարել և իմանալ թէ ընդամենը քանի՞ հատ բոյս կամ կենդանի է ապրում երկրագնդի վրայ, նրան կարիճ կասեմ, բայց այդ անկարելի է: Ինչպէս որ երկնքի աստղերն ու ծովի աւաղը չի կարելի համարել, այնպէս էլ այդ բոյսերն ու կենդանիները չի կարելի հաշուել: Նայեցէք խիտ բուսականութեամբ ծածկւած շքեղ մարգագետնին կամ մի քանի հազար վերստ երկարութիւն և 3—400 վ. լայնութիւն ունեցող չամի անտառներին. նայեցէք քամուց քշող մորեխի խմբերին, որոնք թռչելիս նոյնիսկ արևի ճառագայթներն են խաւարեցնում: վերջապէս նայեցէք մի քանի ծովերի ափերում լողացող անթիւ փայլունկներին (СЕЛЬДИ). նայեցէք այդ բոլորին և դուք անմիտ կանուանէք նրան, ով կփորձէ երկրի վրայ ապրող բոյսերն ու կենդանիները համարել: Եթէ կենդանիների մի տեսակից (օր. մորեխ) մի տեղ միլիոններով են ժողովւում, եթէ 2—3 տեսակ ծա-

ռից մի անտառում միլիոններով կարելի է տեսնել, ուրեմն բոլոր տեսակներից որքան բոյսեր ու կենդանիներ կարող են լինել. այս հարցին պատասխան չը կայ, չի էլ կարող լինել:

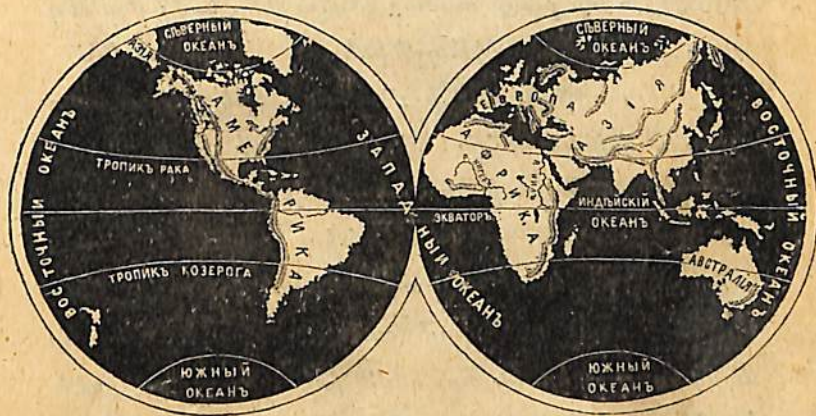
Անշուշտ դուք շատ անգամ լսած կ'լինէք, որ զանազան երկրների բոյսերն ու կենդանիները նման չեն իրար. օրինակ տաք Հնդկաստանի անտառներում բուսնում են այնպիսի ծառեր, թփեր ու խոտեր, որոնք մեր երկրում չկան, այնտեղ ապրում են փղեր, առիւծներ, կապիկներ, թուլթակներ, մի խօսքով այնպիսի կենդանիներ, որոնց մեր երկրում երբէք չէք պատահիլ, այս ի՞նչիցն է. հարցը շատ հետաքրքիր է. այդ պատճառաւ արժէ հանդամանօրէն պարզել. թէ այս կամ այն կենդանին կամ բոյսը որտե՞ղ է ապրում և թէ ինչ՞ու նրանք մի երկրում այսպէս և մի այլ երկրում այնպէս են:

Մեր երկիրը մի մեծ գունդ է, որ բաժանւում է 2 կիսագնդերի—արևելեան և արևմտեան. արևելեան կիսագնդում գտնւում են չորս մեծ ցամաքներ՝ Ասիա, Աֆրիկա, Եւրոպա և Աւստրալիա: Եւրոպայի աջակողմեան մեծ մասը և Ասիայի վերին մասը միասին կազմում են Ռուսաց կայսրութիւնը: Արևմտեան կիսագնդում գտնւում է Հինգերորդ մայր ցամաքն՝ Ամերիկան: Երկրագնդի մնացած մասը ջուր է, որ կազմում է Հինգ մեծ ովկեանոսներ և մի քանի ծովեր:

Երկրի վրայ տաքութիւնն ամեն տեղ միատեսակ չէ. նրա միջին մասը, որ զօտու պէս պատուում է նրան, ամենից տաք է. այս մասը երկրագնդի տաք գօտին է, որտեղ չգիտեն թէ ինչ է ձմեռը, իսկ ձիւն միայն ամենաբարձր սարերի գագաթներին է երևում: Այս զօտուց դէպի հիւսիս և հարաւ գտնուում են, երկրագնդի երկու այլ մասերը—հիւսիսային բարեխառն և հարաւային բարեխառն գօտիները: Հէնց «բարեխառն» խօսքը ցոյց է տալիս, որ արեւն այստեղ այնպէս չէ պրում, ինչպէս տաք գօտում: այստեղ բաւական ցուրտ ձմեռուան հետեւում է դարունը, ապա տաք ամառն և յետոյ խոնաւ և անձրեռտ աշունը: Բոլորովին այլ է տաք գօտում: այդտեղ ամբողջ տարին ոչ դարնան է նման և ոչ ամառուան: Եւրոպայի բոլոր տէրութիւնները—Գերմանիա, Փրանսիա, Ռուսաստան, Իւսպիա, Անգլիա, Աւստրիա և այլն գտնուում են բարեխառն գօտում: Բարեխառն գօտիներից դէպի հիւսիս և հարաւ ձգոււմ են երկրագնդի հիւսիսային և հարաւային ցուրտ գօտիները. այդ երկրներում-օր. Սիբիրում, համարեա ամբողջ տարին երկարատե ձմեռ է. լինում են սարսափելի ցրտեր, ձիւնը երբէք չէ հալւում. չկայ այստեղ ոչ ծաղկաբեր դարուն, ոչ անձրեռտ աշուն: Երկար՝ 10—11 ամիս տեղող ձմեռուան յաջորդում է կարճատե ամառն. եթէ տաք գօտին մշտատե դարնան թագաւորութիւն է, այս-

տեղ էլ անվերջ սառնամանիքի, ցրտի ու սառուցի թագաւորութիւնն է:

Այսպէս ուրեմն ամբողջ երկրագունդը կարելի է բաժանել հինգ գօտիների—մէկ տաք կամ պրեցեալ, երկու բարեխառն—հիւսիսային և հարաւային և երկու ցուրտ կամ սառուցեալ՝ դարձեալ հիւսիսային և հարաւային:

Նկ. 1. Կիսագնդեր:

Այժմ տեսնենք, թէ ինչ կերևայ մեր աչքին, եթէ հիւսիսային ցուրտ երկրներից աստիճանաբար իջնենք, դէպի տաքը:

Բնութիւնը Սիբիրի հիւսիսային ափերում շատ աղքատ է. ինչ կայ այդ տեղ — միայն մամուռ, քարաքոս (лишайникъ) և ինչ որ ողորմելի փոքրիկ թփեր, որոնք երբեմն երևում են մեռած, ձիւնապատ տարածութեան վրայ. ահա այդ մերկ

երկրի ամբողջ հարստութիւնը: Բայց փորձեցէք մի փոքր հարաւ իջնել, ուր աւելի տաք է, այստեղ դուք նախ տեղ-տեղ ծառեր կտեսնէք, իսկ մի փոքր հեռուամ նաև մշտադարար, փշատերև անտառներ, որտեղ այսպէս, թէ՛ այնպէս կեանք էլ կը տեսնէք: Սա հիւսիսային ափերին նման չէ, ուր միայն սպիտակ արջեր, փոկեր (ТОЛЕНЫ), ծովացուլեր (МОРЖЬ) և մի քանի տեսակ թռչուններ կան: Այստեղ ուրիշ շատ տեսակ կենդանիներ էլ են ապրում:

Բայց որքան աւելի մօտենաք երկրագնդի տաք դօտուն, ճանապարհին այնքան աւելի շատ տեսակ բոյսեր ու կենդանիներ կպատահեն: Այդտեղ արդէն տերևաշատ, սաղարթախիտ անտառներ կան, որոնց մէջ թփերով ու բազմատեսակ խոտերից հիւսուած կանաչ գորգերով ծածկուած մեծ դաշտեր մարգագետիններ են երևում: Թէ այդ դաշտերում և թէ՛ մարգագետիններում երևում են շատ տեսակ զազաններ, հնչում է երգող թռչունների ծլւլոցը, լսուում է նոյն իսկ ամենափոքրիկ կենդանիների բզզոցն ու ձուռոցը:

Աւելի հարաւ շարժուելով դուք կընկնէք երկրի ամենատաք դօտին:

Որպի՛սի հարստութիւն ու բազմատեսակութիւն... Ինչ փայլ ու ձոխութիւն... ոչ մի տեղ դուք այսքան բազմաթիւ բոյսեր ու կենդանիներ չէք տեսնիլ. զարմանալի են զրանք իրենց տեսքով,

կազմուածքով, փայլով ու գեղեցկութեամբ: Այստեղ ապրում են զազանների ամեն տեսակներ—հսկայ և դաշաչ, ուժեղ ու գեղեցիկ. կատաղի ինչպէս վազրը և բարեհամբոյր ինչպէս փիղը. ծառերի կանաչ աերևների մէջ փայլում են զոյն-զոյն թռչունների անթիւ խմբեր. խիտ ու բարձր խոտերի մէջ թաղնուած են ամեն տեսակ օձեր, խէղներ, գորտեր... օղի մէջ թռչկոտում են գոյնգոյն թիթեռներ, ճանձեր, մոծակներ, ձպուռներ և ոսկէգոյն բզէզներ: Մի խօսքով՝ տեսակների այսպիսի ձոխութիւն, բազմութիւն ու հարստութիւն ոչ մի տեղ չկայ: Իսկապէս տաք դօտին մի մոզական, առասպելական աշխարհ է:

Եւ այսպէս՝ պարզ է, որ բոյսերին ու կենդանիներին կեանք աւողը տաքութիւնն է. բայց երկրագնդի բոլոր դօտիները միատեսակ չեն տաքանում, դրա համար էլ բոյսերի և կենդանիների տեսակներն ամեն տեղ միատեսակ բազմաթիւ չեն. դրանց թագաւորութիւնն այնտեղ է աւելի ձօխ, որտեղ աւելի տաք է: Բայց միթէ՞ միշտ այդպէս է. միթէ՞ որտեղ տաքութիւնը միատեսակ է, այնտեղ բոյսերն ու կենդանիներն էլ են միատեսակ.—տեսնենք: Ս.մեն կենդանի, ինչպէս և ամեն բոյս, այնտեղ է ապրում, որտեղ աւելի յարմարութիւններ է գտնում. որտեղ նրա համար հարկաւոր քանակութեամբ կեր, լոյս և տաքութիւն կայ, որտեղ նա աւելի քիչ թշնամիներ ունի. ուրե՛ջն միայն տաքութիւնը բաւական չէ.

օրինակ՝ Աֆրիկայի մեծ մասը, Աւստրալիայի կէսը
 և Ամերիկայի միջին կտորը տաք գօտում են ընկած.
 բայց այդ տեղերում բոյսերն ու կենդանիները
 նման չեն իրար. Աֆրիկայում ապրող երկարապա-
 րանոց և երկարոտն ընձուղտին (жираффа) ուրիշ
 ոչ մի երկրում չէք պատահել:

Իսկ բիզոններ
 կամ վայրի ցու-
 լեր միմիայն Ամերի-
 կայում կարելի է
 տեսնել. Աֆրիկայում
 փղեր կան, որոնցից
 չկան Ամերիկայում.
 Աֆրիկայի անտառ-
 ներում ապրում են
 մարդակերպ շիմպան-
 զէ և գարիլլա
 կապիկներ. զրանցից
 չկան Ամերիկայում:

Նկար. 2. Ընձուղտ.

մինչդեռ այստեղ վխտում են մի տեսակ կեռ պոչով
 կապիկներ, որոնց երբեք չէք հանդիպել Աֆրիկայում:
 Իսկ ինչ վերաբերում է Աւստրալիային, այդ մասին
 կը խօսենք մի այլ գլխում, որովհետև այդտեղի բոյ-
 սերն ու կենդանիները միանգամայն տարբեր են:

Տաք գօտում—օրինակ Աֆրիկայում, այնպիսի
 մեծ տարածութիւններ կան, ուր ոչ մի բոյս, ոչ

մի կենդանի չ'կայ. մինչդեռ 50-100 վ. հեռաւորու-
 թեան վրայ ձեր առաջ բացւում է մի ծաղկազարդ
 վայր, ուր թէ՛ ծառեր կան, թէ՛ կենդանիներ են
 ապրում. պարզ է ուրեմն, որ միայն տաքութիւնը

Նկ. 3. Գարիլլա

բաւական չէ.
 տաքութիւնն
 առանց խո-
 նաւութեան
 բոյսին կեանք
 չի տալ. իսկ
 ուր բոյս
 չկայ, այնտեղ
 կենդանի էլ
 չի կարող լի-
 նել: Բայց
 տաքութիւն
 և խանաւու-
 թիւն եղած
 տեղում էլ
 բոյսը չի աճիլ,
 եթէ այդտեղ
 նրա համար

կեր չ'կայ: Որտեղ բոյսերն առատ են, այնտեղ էլ հաճոյ-
 քով են ապրում այն բոլոր զազանները, թռչունները,
 միջատներն ու զեռունները, որոնք կերակրւում են
 խոտով, փոքրիկ թփերի տերեւներով, ցօղունով,

կեպով, արմատներով, բոյսերի պտուղներով ու սեր-
մերով, կամ ծաղիկների հիւթով ու փոշիով ինչպէս՝
թիթեռը, մեղուն, բզէզը և այլն: Մի խօսքով՝ որքան
մի երկիր հարուստ լինի բոյսերով, այնքան էլ բազ-
մատեսակ կլինեն նրա կենդանիները, որովհետև բո-

Նկ. 4. Շիմպանզէ:

լորն էլ կարող են իրանց համար սննդարար և հա-
մեղ կերակուր դանել: Նէնց որ ծաղկազարդ մար-
դազեաինն ամայանում է, իսկոյն դադարում է նրա-
նում նաև կեանքը, որովհետև կենդանիներն իրենց
համար կեր չգտնելով, կամ սատկում, կամ հեռա-
նում են: Այժմեան բազմամարդ քաղաքներից և

գիւղերից շատերի տեղ հնումը խիտ անտառներ են
եղել, որոնց մէջ բազմաթիւ կենդանիներ են ապրել-
բայց մարդը եկել, ծառերը կտրտել և իրեն համար
տեղ է բացել... չքացել են անտառները, չքացել են
նաև նրանց միջի կենդանիները: X X X

Շատ կենդանիներ էլ ոչ թէ բոյսերով, այլ իրենց
նմաններով են կերակրուում: Պատուտոյ գաղանները—
ինչպէս առիւծն ու վագրը խոշոր խոտակեր
կենդանիներ են որսում: Գիշատոյ թռչուններն-ինչպէս

Նկ. 5. Առիւծ:

արծիւն ու բազէն, մեծ
քանակութեամբ փոք-
րիկ չորքոտանիներ ու
թռչուններ են ոչնչաց-
նում: Շատ միջատներ,
ինչպէս բզէզների ու
ձանձերի միքանի տե-
սակներ, պատուտողնե-
րից ու գիշատողներից յետ չեն մնում և մեծ բա-
ւականութեամբ խեղտում ու ոչնչացնում են ու-
րիշ միջատների, ասենք շատ անգամ էլ իրենք են
թռչունների ձեռքն ընկնում: վերջիններս էլ օձերի
համար բաւական համեղ պատառ են:

Տեսնում էք որքան բազմատեսակ է կենդանի-
ների կերակուրը: Այդ կենդանիներից մի քանիսը
խոտակեր են, մի քանիսը մսակեր, կան նաև միջատ-
ների, հատիկների և պտուղների կերակրողներ:

Շատ հասկանալի է—մի տեղ որքան կերը բազմա-
 տեսակ լինի, այնքան էլ կենդանիները շատ կլինին: Կանաչ մարգագետինը շատ լաւ ապաստան է խոտ
 ու հատիկներ ուտող կենդանիների և միջատների
 համար: Գաղանները խոտակերներին են ոչնչացնում,
 փոքրիկ թռչունները միջատներին, սրանց էլ պատու-
 տում են դիշատողները, ինչպէս բազէն և ուրուրը:
 Ահա այսպէս է կենդանիների կեանքը:

Իւրաքանչիւր բոյս կամ կենդանի իւր կեանք-
 քով աշխատում է յարմարուել այն երկրի պայման-
 ներին, որտեղ ինքն ապրում է: Եթէ կաղնին անկենք
 հեռու հիւսիսում—ցրտերի ու սառնամանիքների
 հայրենիքում, նա կոչնչանայ, որովհետեւ այդ նրա
 տեղը չէ: Ինչպէս յայտնի է, սպիտակ արջը սովոր է
 ցրտի. նա իր օրերը սառցակոյտերի վրայ է անց-
 կացնում, նոյն իսկ բոյնը ձիւնի մէջ է շինում: փոր-
 ձեցէք նրան տաք երկիր տեղափոխել և նա չի
 ապրի. ոչ տաքը, ոչ մարգագետնի կանաչը և ոչ
 էլ անտառի շուկը նրան դիւր չեն գալ: Պետերբուրգի
 (ուր բաւական ցուրտ է) կենդանաբանական այգում
 սպիտակ արջեր կան. դրանց համար առանձին բնա-
 կարաններ են շինւած, որտեղ սառուց, ձիւն և
 սառն ջուր կան. միմիայն այդպիսի պայմաններում
 կարող է առողջ և աշխոյժ լինել այդ կենդանին:

Վերջապէս փորձեցէք տաք գօտու կապիկներին
 տեղափոխել Սիբիրի անտառները և նոքա այդտեղ

կ'հոտորուեն. հէնց Պետերբուրգում, ուր Սիբիրից
 անհամեմատ տաք է, նոյն իսկ ամենալաւ խնամուած
 կապիկները շատ քիչ են ապրում: Սրանից 12 տարի
 առաջ այնտեղի կենդանաբանական այգում ես բա-
 ւական կապիկներ տեսայ. մի քանի մեծ վանդակնե-
 րում էին. 9 տարուց յետոյ ես կրկին մտայ այդ
 այգին. այդ վանդակները համարեա դատարկ էին.
 Իմ հարցին—Թէ ինչ եղան կապիկները, պահապան-
 ներից մինը պատասխանեց.— «է, պարոն, նրանք
 հոտորուել են. մեր երկիրը նրանց տեղը չէ. ցճւրտ է...
 Ահա նրանց նեղացնողը... Հիւանդանում, տխրում,
 խեղճանում և քաշում են վանդակի մի անկիւնը
 ինչպէս, այ, այն փոքրիկ կապիկը. և միքանի շաբաթից
 յետոյ կոտորւում են... խեղճե՛ր...»:

Յուրա տեղում տաք հագուստ, մօրթէ մուշ-
 տակ է հարկաւոր. հիւսիսում դաղաններն ու թռ-
 չունները ցրտին շատ լաւ են ընտելացել. այդտեղ
 դաղանները տաք մօրթի ունեն, իսկ թռչունների
 մարմինը խիտ և փափուկ կ'առնուի թռչելու համար:
 Իսկ ուր տաք է, այնտեղ մուշտակի բոլորովին
 կարիք չկայ: Աֆրիկայի տաք ցամաքի շատ համար-
 րեա մերկ են և պակաս չեն ընտելացել իրենց երկրի
 կլիմային: Բայց ահա թէ հետաքրքիրն ինչն է—այդ
 մերկ շները ցուրտ երկրներում մազոտում են. և
 ընդհակառակը—միքանի բրդոտ ոչխարներ, երբ տաք

1002
 9559
 14486-58

Աֆրիկայ են ընկնում, բոլորովին լերկանում, քաչալանում են. ձիշա այգպէս լերկանում են մեր ընտանի բաղերը, երբ Ամերիկայի տաք մասերն են տեղափոխուում: նրանց փետուրները թափուում են. կարծես մինը զիտամաք, ծաղրի համար լինի նրանց պոկած:

Այնպիսի կենդանիներ կան, որոնք հողի երեսին, լոյս տեղում, յարմարութիւն չունեն ապրելու, որովհետե միւս կենդանիների շրջանում իրենց համար բաւարար կերակուր ձարել չեն կարողանում. անշուշտ այգպիտիները պիտի աշխատեն այնպիսի տեղ դանել, որտեղ ուրիշները դանադան պատճառներով դեռ չեն հասել: Շատերը դիտէք՝ այնպիսի բոյսեր կան, որոնք ապրելով հողի մէջ, նրա մակերևոյթից ցած, մեղ չեն երևում: օրինակ սունկերի միքանի տեսակները: ձիշա այգպէս միքանի կենդանիներ էլ կան, ինչպէս օրինակ խլուրդը, որոնք հողի տակ են տեղաւորուում: մի քանիսներն էլ թաղնուում են մթին այրերում, ինչպէս սողուններից, խեցգետիններից, ձկներից, միջատներից շատերը:

Այս բոլորն ի հարկէ աշխարհից յօժարակամ չեն հեռացել. նրանց քշել են կարիքն ու թշնամուց ազատ մնալու անհրաժեշտութիւնը. այդտեղ ապրող թէ կենդանիները, թէ բոյսերը հնար եղածին չափ յարմարուել են մթութեանը. ի հարկէ աչքերը մթնում միանգամայն աւելորդ են, դրա համար էլ

այդ կենդանիները կամ բոլորովին կոյր են կամ շատ փոքրիկ աչքեր ունեն, որոնք շատ թոյլ են տեսնում: Բայց այս դեռ բոլորը չէ. յայտնի է, որ տաք երկրներում, ուր արեն աւելի պայծառ լոյս ունի, թռչունները, միջատները և սողուններն աւելի դեղեցիկ են, քան թէ ցուրտ և բարեխառն դափներում ապրող

Նկար. 6. Խլուրդ:

իրենց ցեղակիցները: ձիշա այգպէս էլ միայն գիշերային մթութեան ժամանակ իրենց բներից դուրս եկող թռչուններն ու միջատները աւելի հասարակ և համեստ հազուստ ունեն, քան թէ նրանք, որոնք իրենց կեանքն անց են կացնում արևի տակ: Ձերկուայ զոյնզոյն թիթեռն անհամեմատ աւելի դեղեցիկ է գիշերային իր շատ ցեղակիցներից, որոնք

միայն մոխրագոյն կամ գորշ թևեր են ունենում: Հապա կարմրակատարի դոյնդոյն փետուրները որքան դեղեցիկ են դիշերային բուռի դժգոյն փետուրներից:

Նոյնը բոյսերի համար կարելի ասել. հողի մէջ, ծառերի ու թփերի ստուերներում և մթին այրերում թաղնուղ բոյսերն ընդհանրապէս շատ դժգոյն են լինում:

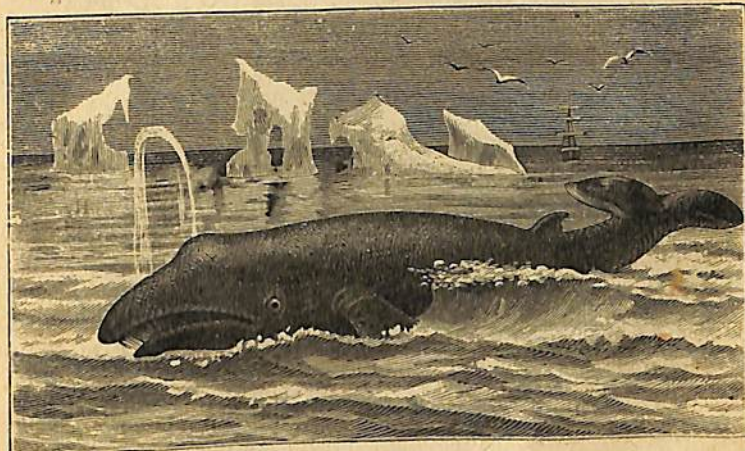
Ուրեմն մեր ասածներից ի՞նչ է հեռւում—այն, որ զանազան երկրներում ապրող բոյսերն ու կենդանիները նման չեն իրար մասամբ նրա համար, որ այդ երկրների տաքութիւնը, կերակուրը և արևի լոյսը միակերպ չեն: Բայց մի մոռանաք, որ այդ տարբերութիւնը միայն տաքութիւնից, կերակրից և լոյսից չէ կախուած. ուրիշ պատճառներ էլ կան, որոնցից մէկի մասին կխօսենք ստորև:

III.

Անցնենք այժմ երկրագնդի բոլոր դօսիներով և տեսնենք, թէ կեանքը նրանցից իւրաքանչիւրում ինչ վիճակում է:

Ահա ձեզ հեռու, ցոլերա հիւսիսը—Սառուցեալ ովկիանոսն ու Ամերիկայի, Ասիայի և Եւրոպայի երկնամերձ ափերը, ամենուրեք ընդարձակ սառցալին դաշտեր, ովկիանոսը անդ անդ միայն ազատ է սառցէ ծածկոցից, բայց այդ անդերում էլ ջրի երե-

սին սառուցի ահադին շերտեր են երևում, որոնք երբեմն մենակ, երբեմն էլ ահադին կոյտերով արևի տակ փայլելով ու կայծեր արձակելով ծփում են ովկիանոսի ալիքների վրայ: Ափերն էլ են ծածկուած ձինով ու սառուցով, մի խօսքով՝ սառուցի կատարեալ թաղաւորութիւն է: Բայց այստեղ էլ կեանք կայ: Սառուցների մէջ, ալիքները հանդարտ պատ-

Նկար. 7. Կետ:

ուելով, երբեմն ջրի երեսն անելով, երբեմն էլ տակն իջնելով լողում է 15 սաժէանոց ահադին կէտը, Սյդ ջրերի խստկան բնակիչն է սա, որ ովկիանոսի աւելի տաք մասերում շատ քիչ անգամ է երևում: Մի փոքր հեռւում լողում է երկրորդը, երրորդը, չորրորդը... որոնք բոլորն էլ որսի դուրս եկած՝ հազարաւոր մանր ձկներ ու ծովային կենդանիներ են ոչնչացնում:

Երբեմն ձիւնապատ օփերում, երբեմն էլ լողացող սառցակոյտերի վրայ սպիտակ արջեր են բնակում, այս կենդանիները թէ լաւ լողւորներ, թէ լաւ ձկնորսներ են. նրանց սպիտակ ու խիտ մոր-

Նկար. 8. Փոկերի որսը:

թին ոչ միայն լաւ տաքացնում, այլ և փրկում է վտանգից և նպաստում է որսին դադանի կերպով մօտենալուն. շուրջը ձիւն ու սառոյց, իսկ ինքն սպիտակ, իսկ չէ՞ սպիտակի վրայ սպիտակ առարկայ նկատելն այնքան էլ հեշտ չէ: Արջերի ամենասիրելի կերակուրը ձուկն է, բայց մեծ հաճոյքով են վայե-

լում նաև մի ուրիշ կենդանի, որ նոյնպէս ցուրտ երկրի բնակիչ է. դա ծովային հորթը, փոկն է (ТЮЛЕНЬ). փոկերն ապրում են խմբերով և լաւ լողալ ու սուզուիլ զիտեն. նրանք առաջին թաթերով թիավարում, իսկ յետիններով այս ու այն կողմն են դառնում, կերակրւում են ձկներով, որոնց շատ ծարպիկութեամբ են որսում: բնաւորութեամբ շատ հանդիստ և բարի են, բայց ծոյլ են և անշնորհք. փոկերին մարդիկ կոտորում են փայտերով և այդ միայն այն ժամանակ, երբ նրանք կշտացած, հանգստանում են:

Փոկի մորթին ու ծարպը լաւ զին ունեն, դրա համար էլ մարդիկ անխնայ կոտորում, ոչնչացնում են նրանց, սրան պակաս չեն հետեւում նաև սպիտակ արջերը. եթէ փոկը իր այս թշնամուն տեսնելուն պէս չկարողանայ ջրի տակն անել, այնուհետև հազիւ թէ ազատուի նրա սուր ատամներից: Արջն իր հաշիւը նոյնքան հեշտ չի վերջացնում մի ուրիշ կենդանու՝ ծովացուլի (МОРЖЬ) հետ: Արտաքինով ծովացուլը նման է փոկին, բայց աւելի խոշոր, ուժեղ և չար է, սա էլ ցուրտ երկրների բնակիչ է և լաւ լողւոր ու ձկնորս է. յաճախ օփ էլ է դուրս դալիս, ուր ամբողջ ժամերով հանդիստ պարկում, քնում է. ունի 5—6 արշին երկարութիւն. մարմինը մազոտ մորթով է ծածկուած. թիականման թաթեր

և երկար ժանիքներ ունի. ահա հէնց այդ ժանիք-
ների համար է, որ մարդիկ որսում են նրան:

Սպիտակ արջեր, կէտ, փոփ, ծովացուլ—ահա
սառցի թագաւորութեան զլխաւոր բնակիչները:

Նկար. 9. Ծովացուլեր:

Սրանք բոլորն էլ կաթնասուններ են, որովհետև
էգերն իրենց ձագերին կաթնով են կերակրում: փոք-
րիկ կէտը շան լակոտի պէս ծծում է մօր կաթը
և միանգամայն սխալւում են նրանք, որոնք կար-

ծում են թէ կէտը ձկների կարգին է պատկանում:

Ովիկանոսից այժմ անցնէք ցամաքի հիւսի-
սային ափերը: Սարերի փէշերում, ափերին մօտ,

Նկ. 10. Չկրնկուլ:

Նկ. 11. Հաւայում:

ժայռերի վրայ վխտում են միլիոնաւոր թռչուններ,
որոնք շարք կանգնած զինուորների նման ծածկում

Նկ. 13. Սուգակ:

Նկ. 12. Պինգվին:

են այդ ժայռերն ու ափերը: Ծովային ձկնկուլ-
ներն ահազին խմբերով ձկներ որսալով են զբա-
ղուած. կայ նաև հաւալուսն (Пеликанъ), որ
կտուցի տակ կախ ընկած մի պարկ ունի, որի մէջ

Նկար. 14. Տունդրա

պաշարի համար ձկներ է պահում: քիչ չեն նաև նուրբ փետուր ունեցող սուղակները և ծիծաղաշարժ, թուչել չիմացող պինդվիհները, որոնք թռեղի փոխարեն կախ ընկած թաթիկներ ունեն. այդ թաթիկների օգնութեամբ միայն լողալ կարելի է: Վերջապէս ուրիշ շատ տեղերից այստեղ են թափուում բազմաթիւ արագիլներ, սագեր և բաղեր:

Ափերից հարաւ, երկրի աւելի խորերում, սկսում է ցուրտ ու մեռած տունդրան. ողորմելի աշխարհ... այստեղ սաստիկ ցուրտ ձմեռն 9 ամիս է տևում: ամառը ձիւնը հողիւ է հայլում, որից յետոյ երևում է ծածծոտ և անպտուղ հողը, որ մի արշին խորութեան վրայ քարի չափ ամուր և սառուցի պէս սառն է. ի՞նչ կարող է աճել այսպիսի անպէտք տեղում: Ո՞ւմ կարող են կերակրել Սիբիրի ու Ամերիկայի տունդրաները. բայց կեանքը հեշտութեամբ ընդհատուել չգիտէ. տունդրան էլ մամուռով ու քարաքոսով է ծածկուած, որոնք կարող են նոյնիսկ ամենաքիչ կեր եղած տեղում աճել: Նոյնիսկ քարը նրանց սնունդ է տալիս, ուր քնաց տունդրան:

Իսկ մենք զիտենք, որ ուր բոյսեր են երևում, այնտեղ կենդանիներ էլ են յայտնուում: Ճիշտ է, տունդրան կենդանիներով շատ աղքատ է, բայց փասան այն է, որ նրանք կան: Սիբիրի տունդրաներում

արածում են բազմաթիւ հիւսիսային եղջերուներ, որոնց կերակուրը միմիայն մամուռն է:

Տէնց որ ամառը վրայ է հասնում, իսկոյն ամեն կողմից այստեղ են շտապում բազմաթիւ թռչուններ, որոնց յետեից դալիս են նաև փոքրիկ դազաններ՝ քաղցրացնելու իրանց քիմքը թէ պտուղներով, թէ թռչուններով: Տունդրան այդ ժամանակ բոլորովին

Նկ. 15. Եղջերուով ծանապարհորդութիւն:

կենդանանում է. երևում են նոյն իսկ փոքրիկ ծուռ ու մուռ ուռիներ ու կեչիներ: Զարմանալին այն է, որ տունդրայի ամացութիւնից չէ քաշուել նաև մարդը, և բնակիւթիւն է հաստատել այստեղ: Սիրբիի տունդրաներում շրջում է սամոնզը (само́нь), որի ամենահաւատարիմ ընկերն ու բարեկամը շունն ու եղջերուն են: Եղջերուն նրան հաղցնում, կերակրում և ման է ածում, իսկ շունը ստացուածքն է պահպանում: Սամոնջն ամառն այստեղ փոքրիկ

թռչուններ ու կենդանիներ է որսում, իսկ հիւսիսային ծովերի ափերին կամ ձուկն է որսում, կամ փոկեր ու ծովացուլեր է սպանում:

Ամերիկայի տունդրաներում թափառական, վայրենի է սկիմոսներ էլ կան, որոնք իրենց ողորմելի խրճիթ ապաստարանները ձիւնից են շինում: սրանք ձիւնի վրայ սղաններով ու սահակներով

Նկ. 16. Էսկիմոսներ:

շատ լաւ են ման դալիս. սահակներում եղջերուների փոխարէն շներ են լծում. իսկ եղջերուներին դեռ չեն կարողացել ընտելացնել, դրա համար էլ աւելի ողորմելի կեանք են անցկացնում, քան թէ սամոնջները:

Տունդրաներից հարաւ, որ համեմատաբար աւելի տաք է, բնութիւնը մի փոքր կենդանանում է: Ճահիճներին հետզհետէ մեծ, բայց տարածութիւն-

ներ են փոխարինում, որտեղ մի աեսակ խոտեր,
նոյն իսկ խոշոր փշաաերե ծառեր էլ են աճում:

Այստեղ բաւական քանակութեամբ գնողներ
են ապրում, որոնք իրենց տաք և փափուկ մորթու-
համար շատ լաւ և թանկագին որս են, այդ պա-
ճառով ամեն տարի մեծ քանակութեամբ առնողներ
են լցում այստեղ, որոնք տեղացիներից բեռներով
մորթի են առնում:

Սակայն այդ դաղանների իսկական հայրենիքը
Սիրիի ա այգան և հիւսիսային ամերիկայի խիտ
անտառներն են: Տայգան մի կատարեալ անտառա-
յին ծմակ է, ուր խիտ առ խիտ կանգնած են սօսի,
եղենի, կուենի և ուրիշ շատ ծառեր: Այստեղ մեծ
տեղ է բռնում փշաաերե ծառերի անտառը, որ
երբեմն անանցանելի է լինում, ծառերի հաստ և
ուղիղ բները ծածկուած են լինում մամուռով ու
քարաքոսով, իսկ լայնանիստ ճիւղերն իրար խառ-
նուած յոյսի առաջն են կտրում: Տայգայում խոր
լուծիւն և զարմանալի մթութիւն է թաղաւո-
րում, բայց ոչ ուշադրութեամբ դիտողն այստեղ էլ
կեանք կտեսնի. ահա ձեզ ծղնից ձիւղն թռչոտող
սկիւռուր (Бѣлка), յետոյ երկրորդը, երրորդը...
ծառերի մէջ դժուարութեամբ թռչկոտող փայտ-
մորիկը (тетерева), հեռում կաքաւն է կկր-
ւում, իսկ թփերի տակից, ահա, դուրս է նայում
խորամանկ աղուէսի դունչը.—բայց... ահա անտա-

ռի խորքից աղմուկ ու ճրճրթոց է լսում: այդ ի՛նչ
բան է. ծառեր են արդեօք կոտրուում, թէ տայ-
գայի մշտական բնակիչը—կատաղի արջն է որսի
դուրս եկել. ոչ. դա գայլերից փախչող եղնիկն
է. սա եղջերուի մեծութիւն ունի, ճիւղաւորուած
պողերով. փախչում է դուխր ցած բռնած. մի քա-
նի վայրկեան ևս, և ահա նա թաղնուէց, իսկ հա-

Նկ. 17. Բաւձառ:

լածող գայլերը մնացին ձեռնունայն. մնում է միայն
զիշերին սպասել, երբ զողանայն աւելի հեշտ և ա-
ւելի յարմար է: Ահա և զիշերը. տայգայում նոր-
նոր ձայներ են լսում: զիշերային բնակիչներն են
դուրս սողում իրենց բներից. քնած են անտառի
հասերը, կաքաւները, քնած են սկիւռները և նա-
պաստակները. քնած չեն միայն դաղաններն ու զի-
շատող թռչունները. աղուէսն զգուշութեամբ, զողի

պէս, քնած նապաստակին է մտնում, իսկ կղնա-
քիսը (куница) ճղան վրայ կուչ եկած սկիւռին.
բուն մի փոքրիկ թռչնիկ է խեղդում, իսկ բուէճը
տխուր է և անբաւական, որովհետեւ զեռ ոչինչ չէ
կերել. արտուճի (можевеликѣ) տակից էլ քաւ-
թառն (рысь) է դունչը դուրս հանել. ատամները
կրճտացնելով, կատաղի աչքերը չռած, ականջները
սրած, մագիլները պատրաստ պատռելով՝ նա սպա-
սում է իր որսին: Այսպէս է տայդան:

Որքան դէպի հարաւ, այնքան տայդան աւելի
է նօսրանում: փշատերե ծառերի շարքում տերե-
ւաւորներ էլ են երևում, տեղ տեղ նոյնիսկ մեծ,
կանաչ թալաներ (поляна) են երևում, որտեղ դա-
րի և հաճար են բուսնում, իսկ հիւսիսում սրանցից
ոչ մինը չկար: Սկսւում է տերեւաւոր ծառերի ան-
տառը. մենք մտնում ենք Եւրոպայի, Ասիայի և
Ամերիկայի միջին դօտին. կանդ առնենք և տեսնենք
թէ այստեղ ո՞վ է ապրում և ինչ է բուսնում:

IV.

Այս մասն ամենախիտ բնակուած տեղն է. այս-
տեղ կլիման բնդհանրապէս լաւ է-ոչ շատ տաք է և
ոչ էլ շատ ցուրտ. ձմեռը թէպէտ սառն է և ձիւնոտ,
բայց երկարաւ չէ. ամառը տաք է, տեղ տեղ
նոյնիսկ ասթ. դարունն ու աշունն էլ անձրեւային
են: Աշխարհի այս դօտին նոյնիսկ խիտ անտառներ

է ունեցել, բայց մարդը կարտել, այրել, ոչնչացրել է
դրանց, որպէսզի իրեն համար քաղաքներ ու գիւ-
ղեր շինէ, մարդագետիններ ու վարելահողեր ձգէ,
երկրագործութեամբ ու խաշնարածութեամբ պա-
րապէ: Այդ է պառձառը, որ անտառներն այստեղ
գլխաւորապէս սարալանջերում են Գնացել: Միջին
Ասիայի, Ռուսաստանի, Արեւմտեան Եւրոպայի և
հիւսիսային Ամերիկայի շատ հարթութիւններ այժմ
մարդագետիններով ու վարելահողերով են ծածկուած.
անտառներն այստեղ թուով քիչ, տարածութեամբ
էլ փոքր են: Բայց դրա փոխարէն լեռների դոշերն
ու մեծ գետերից մի քանիսի հովիտները զարդա-
րուած են հրաշալի անտառներով: Այստեղ հսկայ
կաղնին ու մանրատերե թեղոշը միասին են բուս-
նում. աճում են նաև նշենի, հացի, բարդի և թաւ-
շանման ու անուշահոտ լորենի:

Անտառների փէշերում, կամ ճանապարհների
կողքերին բնկած են փոքրիկ տխուրաներ (орѣш-
никѣ). թալաներում փռուած են սզնի, մամլսի,
մասրի, յաճախ երևում են նաև մենաւոր, վայրի
տանձենիներ ու խնձորենիներ:

Դուրս գանք այս անտառներից և նայենք մեզ
չրջապատող դաշտերին, մարդագետիններին ու արօ-
տատեղերին: Մշակուած դաշտերում բուսնում են ոչ
միայն հաճար, դարի ու վարսակ, ոչ, այդ ամենը
ցուրտ դօտու հարաւային մասերումն էլ կան. այլ

և վուշ, կանեփ և գարնան ցորեն. պակաս չեն նաև կորեկը, ճակնդեղն ու ծխախոտը: Բարեխառն-տաք զօտու հողերի մի մասը բռնում են պարտեզներ ու բանջարանոցներ, որտեղից ամեն տարի մեծ քանակութեամբ ձմեռուկ, սեխ, արմտիք, վարունգ ու դդում է ստացւում: Բացի դրանից զիւղերում ու քաղաքներում մրգատու պարտեզներ կան, ուր աճում են զանազան տեսակի խնձորենի, տանձենի, կեռասի և ուրիշ շատ ծառեր: Որպիսի մեծ տարբերութիւն այս հողերի և հիւսիսային տունդրաների մէջ:

Որքան աւելի դէպի հարաւ ենք իջնում, այնքան բուսական աշխարհն աւելի է հարստանում, մինչև որ հասնում ենք տաք զօտուն: Սյստեղ ձմեռը շատ կարճ է. ձիւն շատ քիչ է դալիս, իսկ ամառն ընդհակառակն երկար է և շոգ. շուտ-շուտ անձրևներ են գալիս, դրա համար էլ հողը բուսական խոնաւ է. այս արգաւանդ երկրների լեռների փեշերում ու դաշտերում աճում են շատ մշտադալար ծառեր — ուղղաձիգ կիպարիաներ, վառ կանաչ մրտենիներ, դափնիներ: Հարաւի այս ծառերը, ինչպէս և հիւսիսի չամին ու եղենին միշտ կանաչ լինելու պատճառով մշտադալար են կոչւում: Սյստեղ մեծ գետերի ափերին, ցրտերից լեռներով պաշտպանուած տափարակներում աճում է նաև խաղող:

Եւրոպայի հարաւում, Ղրիմում, Կովկասում,

Տերէկի, Դօնի, Սրաքսի և Կուրի ափերում մեծ քանակութեամբ այգիներ կան, որոնք զանազան տեսակ խաղողներ են տալիս, որոնցից բնաիր զինիներ են պատրաստում: բացի խաղողից, այդ պարտեզներում ծիրան, դեղձ, շագանակ, ընկոյզ է բուսնում: Եւրոպայի ծովափնեայ երկրներում, օրինակ Իտալիայում, լիմոնն ու նարինջը նոյնքան առատ են, որքան մեզանում բողկն ու կարտօֆէլը: Տեղեր էլ կան, ուր մարդիկ ցորեն բոլորովին չեն ցանում, այլ միայն խաշած կամ տապակած սիմինդրով են ապրում: նրա ալիւրից հաց կամ բլիթներ են թխում, իսկ տերեւներով ու ցողուններով անասուններին են կերակրում: Սյդպէս են ապրում օրինակ Իմէրէթի բնակիչները, որովհետեւ հողն այնտեղ շատ անպտուղ աղքատ է, իսկ սիմինդրն իբրև սակաւապէտ բոյս ապրում է և այդպիսի հողում, բուսական է միայն, որ որոշ լոյս և տաքութիւն լինի: Ծաք երկրների մի ուրիշ բոյսը-բրինձը մի քանի երկրներում, օրինակ Չինաստանում, ցանւում է մեծ քանակութեամբ: Չիացիների համար խաշած բրինձը նոյնն է, ինչ որ մեզ համար ցորենի հացը:

Բարեխառն-տաք զօտու կենդանիներն աւելի բազմատեսակ են, քան թէ ցուրտ զօտունը. մենք գիտենք արդէն, որ որքան կերակուրը շատ և բազմատեսակ լինի, այնքան էլ շատ ու բազմատեսակ կլինին կենդանիները. ափսոս միայն, որ այս զօտում

անտառները ոչնչացրել են, հետևաբար ոչնչացած պիտի լինին նաև կենդանիների շատ տեսակներ. յամենայն դէպս բուսականութիւնն այստեղ աղքատ է:

Անտառների խորքերում թափառում են շատ զազաններ—արջեր, գայլեր, չաղալներ, աղուէսներ և ուրիշ շատ փոքրիկ ու հանդարտ կենդանիներ: Հետաքրքիր է մանաւանդ մեր անտառների իսկական բնակիչը—սև արջը և ամբրիկայի անտառների մոխրագոյն արջը, որ սեւից աւելի մեծ և փտանդաւոր է:

18. Բարայծ.

Այստեղ որսորդը կարող է պատահել նաև եղջերուի մի ուրիշ տեսակին—աւելի գեղեցիկ և հանդիսա, որին անտառի զազանները շարունակ հալածում ու նեղացնում են: Պակաս հալածուած չեն նաև քարայծր կամ վիթր և քօշր, որոնք ապրում են լեռնոտ տեղերում, բարձր ժայռերի վրայ և կերակրւում են հիւթալի խոտերով, թփերի ու ծառերի նորածիլ ոստերով:

Անտառների փոքրիկ արարածների—ճագարների, սկիւռների, նապաստակների և կաքաւների համար ամենափտանդաւոր թռչուններն են արծիւր,

որ իր բունը հիւսում է բարձր և անմերձեանալի ժայռերի վրայ, բազէն և ուրուրը, որոնք այնքան յանդուգն են և փտանդաւոր, որքան և արծիւր,

19. Բօշ.

մանաւանդ դաշտային աղաւնիների, ստրեակների, մշահաւերի և ուրիշ սրանց նման փոքրիկ թռչունների համար:

Մրանց համար պակաս վտանգաւոր չէ նաև բուն, որ գողի պէս միայն զիշերը—միւսների խոր

20. Սրծիւ.

քնի մէջ եղած ժամանակն է դուրս դալիս: Ստիական վիթերի հայրենիքում ապրում է նաև մի

21. Եակ.

տեսակ եղն, որ եակ է կոչւում: Սա մեծ, խոտակեր կենդանի է, որ երկար պոչ ունի. առիպում

տրան ընտելացրել և իբրև բեռնակիր են դործ ածում:

Նոյնքան համբերատար ու խեղճ չէ եակի մօտիկ ցեղակիցը—ամերիկայի կատաղի բիզոնը. կար ժամանակ, երբ այդ բրդոտ գլխովի վայրենիները մեծ խմբերով արածում էին հիւսիսային Ամերիկայի դաշտերում: Բայց հնդիկները և զանազան տեղերից եկած որսորդները ոչնչացրել և դեռ շարու-

22. Բիզոն.

նակում են ոչնչացնել դրանց, այնպէս որ բիզոն այժմ շատ քիչ է մնացել. եղածներն էլ հիւս. Ամերիկայի խուլ և անմատչելի անկիւններն են քաշուել:

Սրժէ յիշել նաև երկու ուրիշ կենդանիների—երկսապատանի ուղտը, որ միշին Ստիպում ծանրութիւններ է տեղափոխում և Ամերիկական լաման, որ փոքրիկ ուղտին շատ նման է և նոյն-

պէս բեռնակիր է: Ահա թէ որոնք են բարեխառն—
տաք դօտու ամենայայանի կենդանիները:

23. Երկսապատ ուղտ.

Ես չթուեցի 'ի հարկէ,
այն բազմաթիւ դա-
ղանները, թռչունները, մի-
ջատներն ու սողունները,
որոնք ձեզ ամենիդ լա-
յայանի են. որոնք դուք
շատ անգամ էք տեսել
անտառներում, դաշտե-
րում, լճերի և գետերի
ափերին:

Ո՞վ չէ վայրենի սագերի
ու բազերի խմբեր տեսել
լճերի ու գետերի ափերին,

որտեղ նրանք ձու են դնում և ծուա են հանում: Ո՞վ

չէ գոնէ մի անգամ
տեսել բարակ ու-
նեքով արագիր,
կռունկ, գեղեցիկ,
երկարավիզկարապ
և անձոռնի հաւա-
լուսն. ո՞վ չէ լսել
սարեակի, մշահա-
ւի ու ծիծեռնակի
ձուռուցը. ո՞վ չէ

24. Լամա.

լսել, թէ ինչպէս է փորում փայտը սև, կարմրա-
գլուխ կտցահարը, ինչպէս են գեղգեղում բարձր երկն-
քում արտուտը, իսկ անտառում սոխակը. վերջա-
պէս ո՞վ չէ զուարճացել գոյն-զգոյն թիթեռներով
կանաչ ծղրիտով, նախշուն բղեղներով և ուրիշ անթիւ,
անհամար միջատներով, որոնք անհոգ վստում են ամեն
ժամանակ թէ՛ ծաղկազարդ զարնանը, թէ՛ ամա-
ռուայ տաք օրերին: Այս կենդանիներին մենք ծանօթ
ենք. որոնք բարեխառն—տաք դօտում ամեն տեղ
կան:

Ասիայի հարաւային մասը, (Սրաբիա, Տնդկաս-
տան և Տնդկաչին) գրեթէ ամբողջ Աֆրիկան, Աւստ-
րալիայի հիւսիսային կէտը և Ամերիկայի միջին մասն
ընկնում են երկրագնդի տաք դօտում:

Այս գօտին կուսական անտառների թագաւո-
րութիւնն է. ոչ մի տեղ չէք հանդիպի բոյսերի
այնպիսի բազմութեան, որպիսին այստեղ է. դրանք
շատ զարմանալի են թէ՛ իրենց պոյնով, թէ՛ ձևով,
թէ՛ գեղեցկութեամբ: Այստեղ զանազան տեսակ
արմաւենիներն ու փիլիկնեքը (папортникъ)
իրար են խառնուած: Պատաղիճը (лиана) և ու-
րիշ շատ բոյսեր ծառերի բնին ու ձղերին կանաչ
լախտի նման փաթաթուած ոլորում, խառնում են
նրանց և սեղմելով, խեղատում են նրանց մատաղ ծի-
լերն ու շառաւիղները: Նրանք կանաչ օձի պէս
ճիւղից ճիւղ սողալով, նրանց մօտեցնում, միացնում

են իրար և մի վրան են կազմում: Մտա բոյսեր կարծէք օղի մէջ են կախուած, բայց իսկապէս մեծ ծառերի բներին փաթաթուած, իսկ արմատները նրանց կեղևի մէջ մտցրած, ծծում են նրանց հիւթը: Մի քանիսն էլ կանաչ դորգի պէս խոնսաւ հողն են ծածկում: այստեղ խոտերը, թփերն ու մեծ ծառերը մի ամբողջութիւն են կազմում: մինչև իսկ վայր

26. Ջայլամ.

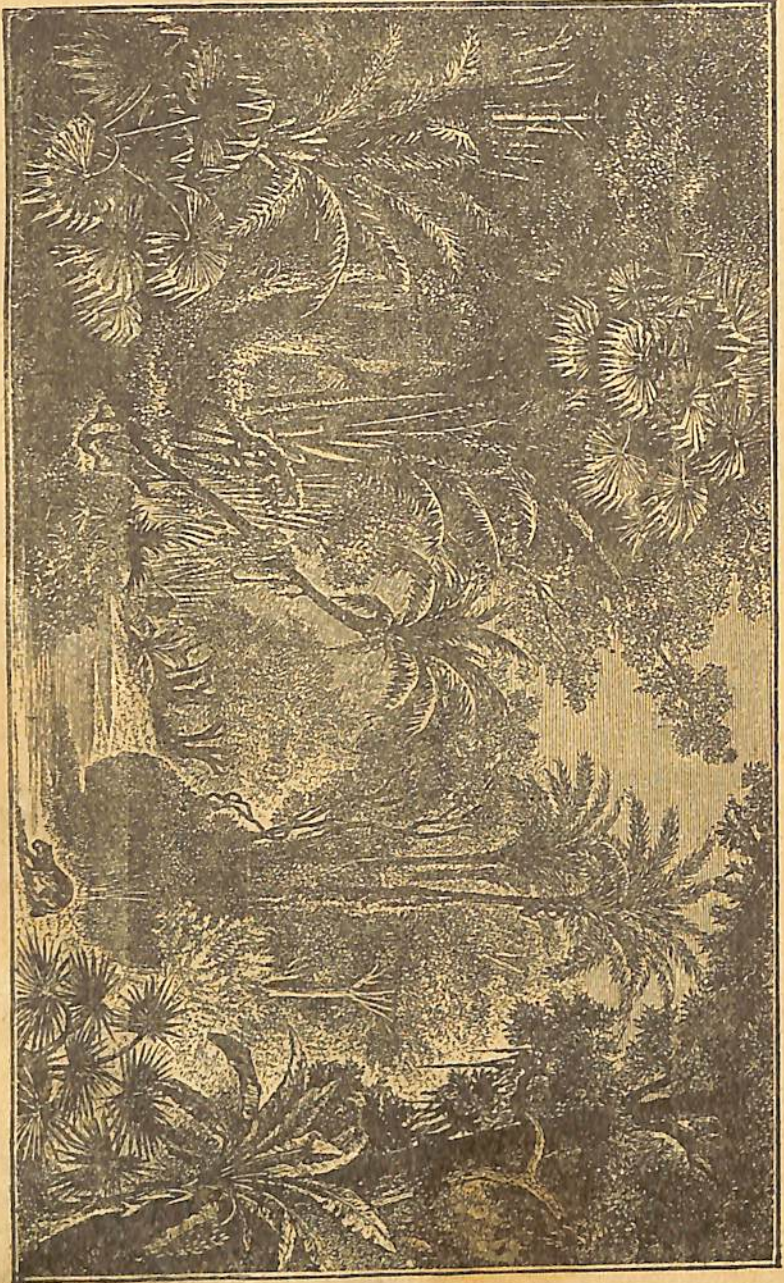
ընկած, կտարած մեծ ծառերի բներն ամեն կողմից շրջապատող կանաչի ու ծաղիկների մէջ, չեն երեւում: Ամեն ինչ այստեղ խառնուած ու հիւսուած, կարծես օրօրեող կանաչի ծով լինի, որտեղ պարզ որոշում են հազարաւոր դոյներ — կարմիր, կապոյտ, կանաչ

դեղին, սպիտակ և այլն

Միթէ հարկաւոր է ասել, որ այսպիսի մի հարուստ երկրում հազար տեսակ կենդանիներ կարող են կերակրուել:

Այժմ տեսնենք թէ ինչ է կատարուում Աֆրիկայի տաք գօտում:

Այս երկրի հիւսիսային մասն աւազոտ և կենսազուրկ մի երկիր է. երբեմն միայն մխիթարական

25. Անտառ կրկրագնդի տաք գօտում.

անկիւններ են երևում, ուր բուսնում է խուրմայի ծառը, այդ անապատներում սովորաբար միաստապատ ուղտերի կարաւաններ են շրջում, երբեմն էլ թռչուններից ամենախոշորը և ամենից զարմանալին շայլամն է երևում: սա թռչել չգիտէ, բայց հրաշալի փողոց է թեւերը շատ փոքր են. նա 4 արշին երկարութիւն ունի, ուժեղ է և յարձակուելիս լաւ աքացի տալ գիտէ, բայց յիմար է և փախկոտ:

Անապատից հարաւ նախ խոտուէտ մարգա-

27. Վայրի ձի.

ղետիններ, իսկ աւելի հարաւում նաեւ անանջանների և մթին անտառներ են երևում: Գարնանն այդ մարգագետինները նման են մեծ

ծաղկանոցների, որտեղ բազմաթիւ խոտակերներ իրանց համար կեր են դնում: Այստեղ, ահա, բաց դաշտերում վայրի ձին է (кбасса) չափ ընկնում. նա երկարաբաշ առիւծից է փախչում, որ Աֆրիկայի գաղաններից ամենակատաղին և ամենասարսափելին է: Վերջապէս այստեղ են ինձը, յովազը, և այլ գաղաններ, որոնք թփերի յետեւից կամ բարձր խոտերի միջից աչք տնկած յետևում են վայրի այծե-

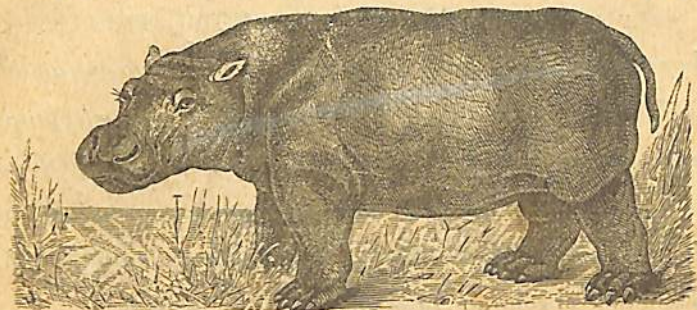
րին, որոնք սպառնացող վտանգին անտեղեակ՝ հանգիստ արածում են կանաչ մարգագետիններում: Այս խոշոր գաղաններից մի փոքր հեռուում հանդատանում է բծաւոր բորենին (пятнистая гiena), որ կերակրում է առիւծի, յովազի և ընձի արքայական ձաշի մնացորդներով: Այստեղ— թէ՛ անտառի խորքում, թէ՛ տափարակ դաշտերում, թէ՛ գետերի թփոտ ու եղեգնոտ ափերում եռում է կեանքը, այստեղ կարելի է պատահել ամենահետաքրքիր կենդանիների:

28. Բծաւոր բորենի.

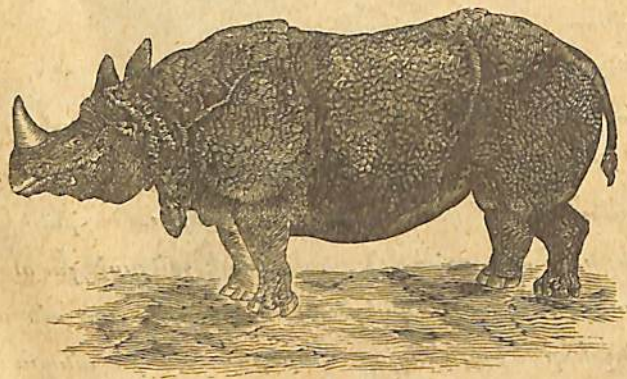
որ երբեմն հարիւր կամ աւելի փղերից է բողկացած լինում: սրանք զէպի ծառերի հսկան - լայնանիստ բօբարն են գնում, նրա ստուերում հանգիստ առնելու: Բայց ահա, միքանի ըուպէ չանցած լաւում է մի կատաղի գոռոց. փղերն իրար անցան. առաջնորդն ականջները զէպի ձայնը դարձրեց և ահա՛ անտառից դուրս վազեց հաստամորթ, մեծազուլ և լայներախ մի ահագին կենդանի: Անշնորք կերպով այս ու՛ այն կողմն օրօրուելով ցատկելով ու զոռալով փախչում է այդ այլանդակ հրէշը և շտապում է թափնուել

Հալածող թշամուկ. Դա ձիագետին (бегемотъ)
է, որին հալածում է ռնդեղջիւրը, որ վազում է որսի
ետեից դուրս քաշ գցած, արիւնտա ու չար աչքերն

29. Ձիագետի.

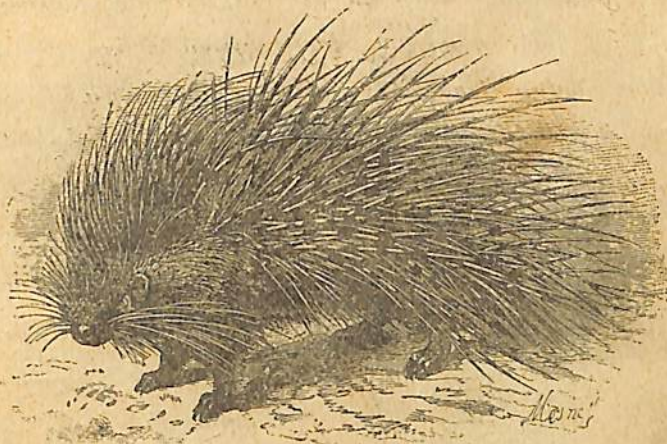
այս ու այն կողմ դարձնելով և վայրենի աղաղակով՝
Կտրելով ամբողջ դաշտը՝ նրանք նորից կորան
անտառում, որտեղ այդ ժամանակ մի անպատմելի

30. Ռնդեղջուր.

Ճիծաղ-հոհոց բարձրացաւ. կապիկներ են դրանք,
որոնք ձղնից ձիւղ են շտապում տեսնելու՝ թէ ինչով
կվերջանայ այդ երկու հրէշների կռիւր:

Բայց կռուողներն արդէն կորան անտառի խոր-
քում, ոտքի հանելով անտառի բոլոր խաղաղ բնա-

31. Խոզուկ.

կիճներին: Խոզուկը (дикобразъ) փախաւ թփի
տակ մտաւ. երկիւղից մոռանալով, որ ինքն իր

32. Կոկորդիլոս.

սուր փշերով էլ կարող է պաշտպանուել թշամուկ:
Լռեղին նաև թռչունները, որոնք մի քիչ առաջ

զըրպեյնումէին անտառն իրենց աղմուկով, երգով
ու ծլւլոցով:

Աֆրիկայի տաք գօտում ուրիշ շատ կենդանի-
ներ էլ կան, բայց ես միայն գլխաւորները յիշեցի:
Չմոռանանք նաև 2 սաժէննոց կոկորդիլոսը,
որ մի ամեհի խէզի նման է և ապրում է Աֆրիկայի
մի քանի գետերի ափերում.
յիշենք նաև կորձ (ГРИФЪ)
հսկայ թռչունը, որ ապ-
րում է բարձր լեռներում
և կերակրւում է լէշով:

33. Կորձ.

Ամերիկայի տաք գօ-
տում մի փոքր ուրիշ տե-
սակ է: Մեծ ու փոքր
անտառներում կեանքը
երբէք չէ լուում: Երկարագի
կապիկներն ամբողջ օրը
ձղնից ձիւղ ցատկելով ու
կախուելով՝ ծամածուծիւններ են անում, իսկ
մի քիչ հեռւում քնած է ծուլամորթը (ЛѢНИ-
ВЕЦЬ, ТИХОХОДЪ, pradyus), որ մի շատ ծոյլ կեն-
դանի է. նա ամբողջ օրը թաթով ծառից կախուած
է, և միայն շարժւում է այն ժամանակ, երբ կերա-
կուր ձարելու համար պէտք է մի ձիւղից միւսն
անցնել:

Երկարադունչ մրջնակերն էլ (МУРАВЬЕДЪ).
մրջնանոցի առաջ նստած և լեզուն նրա մէջ կոխած
սպասում է, թէ երբ պիտի բաւական մրջիւններ

34. Ծուլամորթ.

ժողովուեն իր լեզուի
վրայ, որ նրանցով իր
քիմքը քաղցրացնէ:

Զրահաւորն էլ
(БРОНОСЕЦЬ) իր բնի
առաջ հանդիստ պառ-
կած է՝ պոչն ու դուլին
իրան քաշած: Իսկ ամեն
կողմից թռչունների ձայ-

ներ են լսում. ահա, այնտեղ, արա կոչուած գոյնզգոյն
թռթախն է ծառին խփում իր մեծ կտուցով. այս-
տեղ ոսկեփայլ մշահաւնէ (ИВОЛГА) զիլ հնչում: Իսկ

35. Մրջնակեր.

կանաչների ու ծաղիկների մէջ կուլիբրիներն են
թռչկոտում: սրանք թռչունների մէջ ամենից փոք-
րիկներն են, որոնց գոյնզգոյն գեղեցիկ փետուրներն
արևի տակ վառւում են թանկագին քարերի պէս:

Եւ այդտեղ, ուր օղի մէջ այդ սիրուն թռչուններն են ճախրում, հեշտութեամբ կարելի է բնկնել 3 սափէնոց ամեհի վիշապի վրայ, որի համար մի մեծ հորթի փաթաթուելն ու փշրելը չնչին բան է:

Այստեղ միշտ պիտի գգուշանալ ծղրտող օձից. (гремучая змея). հակառակ դէպքում մահն անխուսափելի կլինի:

36. Կոլիբրի.

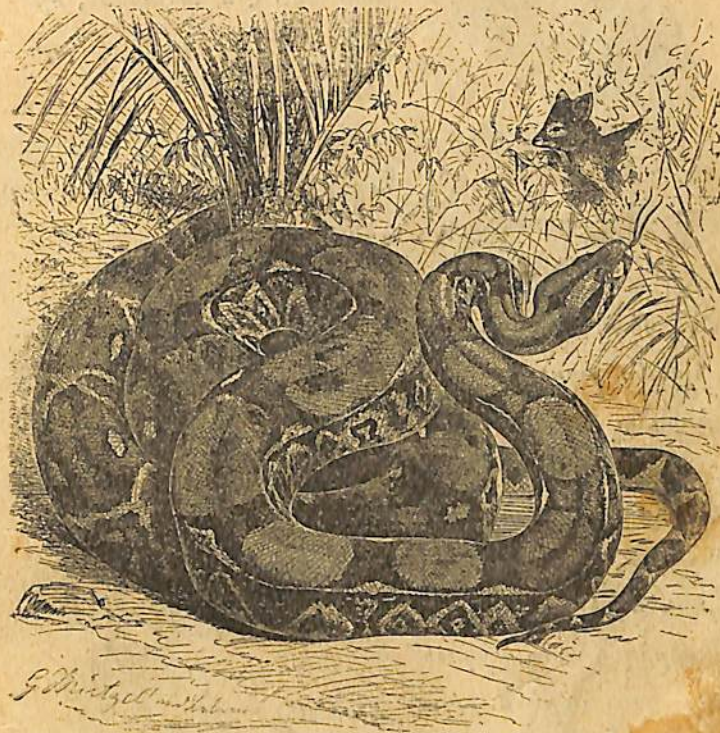
Կեանքը նոյնն է նաև խոտաւէտ մարդետիներում, ուր երբեմն ճահիճներ, երբեմն փոքրիկ անտառներ, երբեմն էլ բուսական թաղաւորութեան մենաւոր հօկաներ են երևում: Թփերի մէջ հանդարտ է անում Ամերիկայի

չայլամը—նանդուն, որ թէև փոքր է Աֆրիկայի չայլամից, բայց և այնպէս խոշոր թռչունն է: Բարձր, անապատների վրայից թռչում է մի ուրիշ մեծ թռչուն—վարագահաւը (кондор): Սրա թևերի մի ծայրից մինչև միւսը 5-6 արշին է և կարողանում է գետնից 6-8 վերստ բաձր թռչել:

Շատ անգամ էլ այստեղի դաշտերում երևում են ամերիկական 2 մեծ զաղաններ եագուարը և

պումա. ահա՛ ձեզ եագուարը—ամերիկական վագրը, որ փաթաթուել է ջրային խողին—տաք գոտու վայրենի խոտակերներից ամենից մեծին:

Պուման ուրիշ կերպ անբաշ առիւծ էլ է կոչում:

37. Վիշապ.

Պէտք է ասած, որ Աֆրիկայում դայեր ու արջեր չկան. չկան նոյնպէս ոչ բրդոտ առիւծներ, ոչ վագրներ. այստեղ առաջինին փոխարինում է պուման, իսկ երկրորդին՝ եագուարը:

հետաքրքիր է այն, որ Ամերիկայում մի տեսակ կոկորդիլոս է ապրում ալլիգատոր անունով: սանոյքան մեծ է և ահարկու, որքան և Աֆրիկայի կոկորդիլոսը:

Ահա ձեզ Ամերիկայի և աֆրիկայի դիսաուոր կենդանիները:

38. Ամերիկայի ջալլամ—
Նանդու.

Բայց մի բան շատ զարմանալի է—երկու տեղ էլ կենդանիներն ապրում են միանման տաք գոտում, վայելում են միատեսակ կանոնաւոր կերակուր, երկուսն էլ տաքանում են արեւի միակերպ տաք ճառագայթներով. ուրեմն ինչո՞ւ են նրանք այդքան տարբերում իրարից. ինչո՞ւ այդ աշխարհներից իւրաքանչիւրն իր յատուկ կենդանիներն ունի: Նայեցէք առաջին նկարին. Աֆրիկայի և

Ամերիկայի մէջ տեղում մի ովկիանոս կայ. ուրեմն երկու աշխարհների բոյսերն ու կենդանիներն իրարից բաժանուած են մի անսահման ծովային տարածութեամբ. կարող էին միթէ այդ կենդանիները մի երկրից միւսն անցնել և խառնուիլ իրար. իհարկէ ոչ. օրկ.

39. Վարազահաւ.

փղի համար որքան էլ Աֆրիկան նեղ և կերակրի կողմից անբաւարար լինէր, այնուամենայնիւ նա Ամերիկայում յայտնուել չէր կարող. նոյնը պիտի ասել և միւս կենդանիների համար. Ամերիկացիների համար որքան էլ նեղ լինէր իրենց հայրենիքն, որքան էլ նրանք նեղուէին Թշնամիներից, այնուամենայնիւ

40. Եազուար.

Աֆրիկայ անցնել չէին կարող, այլ կամ պիտի իրանց տեղերում մնային, կամ պիտի անցնէին այնպիսի երկրներ, դէպի ուր բաց և ազատ ճանապարհներ կան: Հարց է ուրեմն-ինչո՞ւ Ասիայում այնպիսի կենդանիների ենք պատահում, որոնցից Աֆրիկայում էլ կան, որովհետեւ Աֆրիկայից Ասիա ազատ կարելի է անցնել: Միևնոյն սպիտակ արջերը, ծովահորթերն

ու եղջերուները պատահում են թէ՛ հիւսիսային
Սմերիկայում և թէ՛ Ասիայում: Սյդ երկու երկրներն
իրարից բաժանուած են նեղ ծովով, որտեղից լողալ-
անցնելն այնքան էլ դժուար բան չէ. բացի դրանից այդ

41. Պուման.

ծովը երբեմն ծածկւում է սառուցով, որի վրայից
անցուղարձ միշտ կարող է լինել: Ինչո՞ւ վերջապէս մի
բարձր լեռնաշղթայի մի երեսում ապրող կենդանիներն
այնքան էլ նման չեն միւս երեսում ապրողներին:

Պէտք է ենթադրել, որ դա առաջ է գալիս նրանից, որ
շատ կենդանիներ սարն անցնել չեն կարողանում: Ասի-
այում հիմալայեան անունով մի բաձր լեռնաշղթայ
կայ. որի բարձր գագաթները միշտ ձիւնով են ծած-
կուած: Եւ ինչ էք կարծում. ոչ միայն այդ լեռների
մի երեսում ապրող կենդանիները, այլ և բոյսերը
բնաւ նման չեն միւս երեսում ապրողներին: Հնդ-

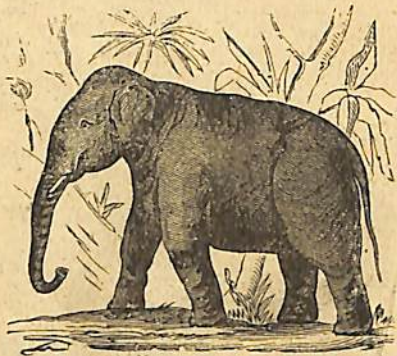
42. Ակնոցաւոր օձ.

կաստանում, հիմալայեան
սարերի առաջ, արմաւինի
ու բանանի խիտ անտառ-
ներ և խոտաւէտ մեծ
դաշտեր կան, որտեղ ապ-
րում են կապիկներ, գոյնգ-
գոյն ֆաօխաններ, ամեն
տարի 1000 աւոր մարդիկ
թունաւորող օձեր, կո-
կորդիլոսներ և ուրիշ շատ
կենդանիներ, որոնք իրա-
րից տարբերում են թէ՛ կազմուածքով, թէ՛ բնա-
ւորութեամբ, թէ՛ նիստ ու կացով կրկնում են—այս
բոլորը միայն հիմալայեան սարերի առաջ, հնդկաս-
տանում. իսկ այդ սարերի ետեւում—Տիբէթում և
Մանչուրիայում, բոլորովին ուրիշ տեսակ է: Սյդ
երկրներում կամ աւազոտ անապատներ են, կամ
բաց դաշտեր, ուր կամ օձեր ու խէզներ են ապրում,
կամ քաղցած վագրներ են թափառում, կամ

չաղախների մի խումբ է մօտենում որևէ լեշի, որ կործն ու սևազուաւն են քրքրում: Ընտանի կենդանիներից այստեղ ապրում են միայն երկսապատանի ուղտը և եակը:

Տեսնում էք տարբերութիւնը որքան մեծ է. և այդ բոլորը միայն նրա համար, որ բազմաթիւ կենդանիներ, որոնք շատ կուղէին իրանց բնակութեան տեղից հեռու գնար, հիմալայեան սարերն անցնել չեն կարողանում:

Պարզ է, կարծեմ, որ եթէ մի երկրից մի ուրիշն անցնելը հեշտ լիներ, բնակիչներն էլ գոնէ փոքր չափով նման կլինէին իրար. իսկայնտեղ, ուր բարձր սարեր, ընդարձակ

43. Մսիական Փիղ.

անապատներ, մեծ ծովեր ու ուկիանոսներ են ընկած, այնտեղ անցողաբաձն էլ կամ դժուար է, կամ խպառ անկարելի, այդտեղ նման կենդանիներ էլ կամ շատ քիչ կպատահեն, կամ բոլորովին չեն պատահիլ:

Աւստրալիան դրան ամենալաւ ապացոյցն է. սա թէ՛ Մսիայից, թէ՛ ՄՖրիկայից և թէ՛ Ամերիկայից բաժանուած է ծովերով. արդեօք կայ նմանութիւն Աւստրալիայի և միւս երկրների բնակիչների մէջ. բոլորովին ոչ այդ երկիրն իր տարօրինակ բոյսե-

րով և կենդանիներով միայն ապշեցնել կարող է: Ոչ մի տեղ դուք չէք տեսնիլ այն, ինչ որ այստեղ կայ:

Վերջենք հէնց այդտեղի անտառներ ինչ բաներ են դրոնք, անտառ, պարտեղ թէ ծառաստան— սկզբում դժուար է որոշել, այդտեղ դուք կտեսնէք

44. Կար.

իրարից պատկառելի հեռաւորութեամբ կանգնած բարձր է կվալիպտներ. կարծես դիտմամբ այդպէս հեռու-հեռու տնկուած լինին. իսկ այդ ծառերից մի փոքր հեռում ձգուում է թփերի մի ահագին շարք. այդտեղ միանգամայն անանցանելի է, որովհետեւ թփերն իրար շատ մօտ են. շատ անգամ սարերը, ցողուններն ու տերեւները իրար խառնուած,

իրար հետ հիւսւած: Մի ուրիշ տեղ կ'ընդ այսպիսի բան: Չկան այստեղ ոչ միայն առիւծ, փիղ, վազր, արջ և գայլ, այլև եղջերուներ, վայրի այծեր, նապաստակներ, ճագարներ, սկիւռներ և ուրիշ սրանց նման կենդանիներ որոնք միւս բոլոր աշխարհներում մեծ քանակութեամբ կան:

Ուրեմն ո՞վ է ապրում այս անտառներում:

Կենդուրու — ահա այդ երկրի սովորական, խոշոր կենդանին. գլուխը փոքրիկ, առաջին օտները կարճ, իսկ յետինները երկար, պոչը երկայն և հաստ: Էգերը փորի վրայ կաշուէ պարկ էլ ունեն. ահա կենդուրուի առաջին անգամից

45. Կենդուրու.

աչքի ընկնող առանձնայատկութիւնները:

Կենդուրուն միւսների պէս չէ կարողանում չորս օտների վրայ ման գալ. բայց զրա փոխարէն հրաշալի ցատկում է, երբեմն 3-4 սաժէն ոտիւններով: Էգ կենդուրուն ծնելուց յետոյ ձագը թաղցնում է փորի վրայի պարկում: այդպէս նա ման է ածում ամեն տեղ մինչև ձագի մեծանալը, որն այդ պարկում նստած կերակրւում է մօր կաթնով: Աստարալիայի կաթնասունների մեծ մասը պարկա-

46. Տեսարան Աստարալիայում.

և որն եր են կոչուում, որովհետև պարկեր ունեն, ուր պահուում են իրենց ձագերին:

Պակաս հետաքրքիր է նաև Աւստրալիայի մի կենդանին—էսիդնա (ехидна, eshidna), որ ողնու պէս փշերով է ծածկուած և ատամների փոխարէն թռչունի կտուցի չափ երկար դունչ ունի, ձու է

47. Եսիդնու.

ածուս, իսկ այդ ձուերից դուրս եկած ձագերին կաթնով է կերակրում: Առհասարակ Աւստրալիայի գաղաններն էլ նման չեն միւս երկրների գաղաններին. ինչպէս և թռչունները նման չեն Աֆրիկայի և Ամերիկայի թռչուններին:

Սյստեղի ամենամեծ թռչունը — կաղուարը մեզ ծանօթ շայլամներից փոքր է և թռչել չէ կարողանում, որովհետև փետուրներն աւելի շատ երկար ու հաստ մտղերի են նման: Սյստեղ ազանիները կանաչեն, իսկ արագիլները սև, թուխակներ էլ կան, որոնք ոչ թէ միայնակ, այլ մեծ խմբերով են ապրում: Սյս երկրի թռչուններից միջանիսն աչքի են բնկնում իրենց ձայնով, ուրիշներն իրենց գեղեցկու-

48. Կաղուար.

երկար ու հաստ մտղերի են նման: Սյստեղ ազանիները կանաչեն, իսկ արագիլները սև, թուխակներ էլ կան, որոնք ոչ թէ միայնակ, այլ մեծ խմբերով են ապրում: Սյս երկրի թռչուններից միջանիսն աչքի են բնկնում իրենց ձայնով, ուրիշներն իրենց գեղեցկու-

թեամբ. կան այնպիսիները, որոնք կատուի պէս մլաւում են, շատերն էլ լայկան երեխայի պէս ճչում, կամ զանգակի պէս զողանջում են:

Սյս ամենն իհարկէ շատ տարօրինակ է և բոլորովին նման չէ միւս երկրում եղածներին: Իսկապէս Աւստրալիան աշխարհի մի զարմանալի անկիւն է:

VI.

Սյժմ՝ ուշադրութեամբ նայենք տաք դօտու միջանի բոյսերին.

Աֆրիկայում մի տեսակ ծառ է աճում, որ բաօբաբ է կոչում: սա երկրադնդի ամենամեծ ծառն է, որ յայտնի է ոչ այնքան իր բարձրութեամբ, որքան հաստութեամբ: Մեծ բաօբաբն այնքան հաստ է լինում, որ 15 մարդ հաղիւ կարող են նրան շրջապատել. պարզ է, որ այսպիսի հսկայ ծառն աճելու համար տարածութիւն էլ պիտի ունենայ— դրա համար էլ բաօբաբն աճում է մեն մենակ, բաց դաշտում: Նրա ամեն մի ճիւղը մեր ամենամեծ կաղնու չափ է. տերեւները շատ խիտ են. ունի հրաշալի ստուեր: Սյս ծառը մի կանաչ վրանի է նման, որի տակ հարիւրաւոր մարդիկ ու կենդանիներ կարող են տեղաւորուել: Մեծ բաօբաբների բնում երբեք փշակ է գոյանում, ուր Աֆրիկայի վայրենիներն իրենց բնտանիքով և ունեցած — չունեցածով բնակութիւն են հաստատում: Բաօբաբը մի տեսակ պտուղ է տա-

իս, որ մեր սելին շատ նման է, բայց շատ էլ ախոր-
ժելի համ չունի. դրանով կերակրուում են կապիկները,
որոնք մեծ խմբերով ապրում են այդ ծառի ձղե-
րի վրայ: Բաօբաբը շատ երկար է ապրում, երբեմն
2-300 տարի. այսպիսիների փչակում մտա 200
մարդ ազատ տեղաւորուել կարող են:

49. Բաօբաբ.

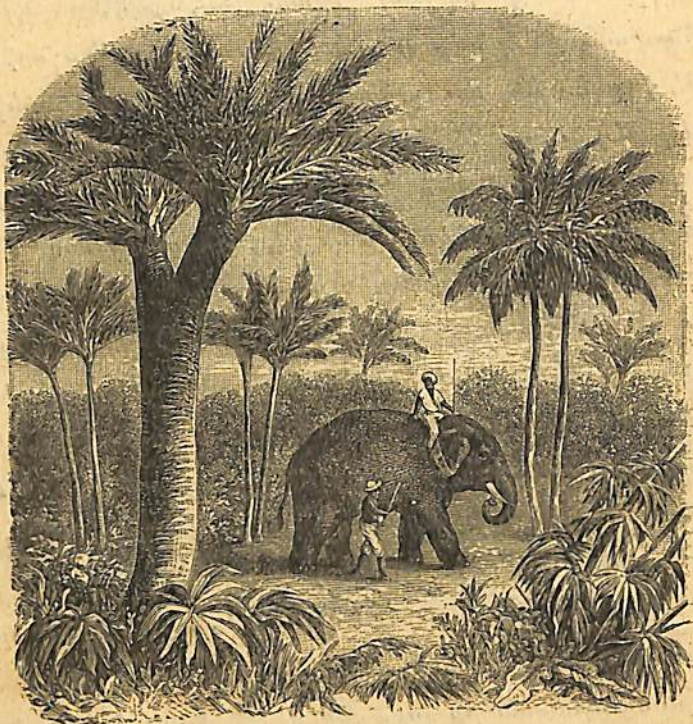
Իբրև խոշոր բոյս յայտնի է նաև Հնդկաթղե-
նին (Индійская смоковница), որ ապրում է
Սաիայի տաք դոտում—Հնդկաստանում, որտեղից և
իր անունն է ստացել: Մենք սովորենք բոյսերի ար-
մատները հողի մէջ տեսնել, բայց Հնդկաթղենին
այն հազւագիւտ բոյսերից է, որոնք ունեն նաև
օդային արմատներ. նկարին նայեցէք և դուք կը

տեսնէք տարօրինակ սիւներ, որոնք ամեն կողմից
պահում են ծառի մեծ-մեծ ձղերը. այդ Հենարան-
ներն անհրաժեշտ են, որովհետև ծառի ահագին
կատարն այնքան ծանր է, որ միայն դրանցով
կարելի է պահպատել նրան. ահա Հենց այդ
Հենարաններն էլ նրա օդային ձղներն են, որոնք ահա
թէ ինչպէս են առաջանում—հաստ ձղերի կեղևը
տեղ-տեղ ուռչում, դուրս է ցցւում: այդ ուռոյցքները
յետոյ ձեղքւում, ցողուններ են տալիս, որոնք ածելով
ու հաստանալով հասնում են գետնին ու մտնում են
հողի մէջ: Այդպիսի օդային արմատներ յաճախ շատ
են լինում—նայած իհարկէ ծառի մեծութեանը:
Այնպիսի հնդկաթղեններ կան, որոնք մինչև 1000
այդպիսի Հենարաններ են ունենում: Զարմանալի չէ
ի հարկէ, որ փիղն այս ծառի տակ նոյնքան փոքր է
երևում, որքան նապաստակը մեր դարաւոր կաղ-
նու տակ:

Թէ բաօբաբը, թէ հնդկաթղենին օգտակար
ծառեր են: Աֆրիկայի բնակիչները բաօբաբի տերե-
ներն ու արմատները չորացնում, և յետոյ իբրև դեղ
խմում են չրով. իսկ հնդկաթղեննու պտուղներն
ուտում են հնդկաստանում:

Տաք դոտու բազմաթիւ բոյսերից առանձնապէս
դեղեցիկ են արմաւենիները, որոնք մեր երկրի
բաց օդում ապրել չեն կարող. մեզնում նրանք
պահւում են ջերմանոցներում կամ հարուստ անե-

բում իբրև զարգարանք. լաւ և մեծ արմաւենիւ մեղնում միքանի հարիւր ուսուցի զին է ունենում և մեծ հողացողութիւն է պահանջում: Ինչ խօսք որ մեր երկրի ամենամեծ արմաւենիներն անգամ

50. Արմաւենիներ.

համեմատաբար ոչինչ են նրանց հետ, որոնք աճում են իրանց մայր հայրենիքում, բնութեան ազատ ծոցում:

Ասիայի, Ամերիկայի և Աֆրիկայի տաք մասերում շատ տեսակ արմաւենիներ կան, բայց դրան-

ցից ամենահետաքրքիրները կօկօսեան արմաւենին և խուրման են որոնց մասին արժէ միքանի խօսք ասել:

51. Կօկօսեան արմաւենի.

Աֆրիկայի հիւսիսում նեղ ու երկար, բայց արգաւանդ մի երկիր է ձգւում, որին տեղացիք Բէլէգ — էլ — շէրիդ են ասում. դա խուրմայի հայրենիքն է. այստեղ խուրմայի ահագին անտառներ կան, որոնց տեղացիք շատ լաւ են խնամում, որովհետեւ այդ բոլորը նրանց համար նոյնն է, ինչ որ հացը մեզ համար: Խուրման պատահում է նաև Աֆրիկայի ամենամեծ անապատում — Սահարայում. նա շողից չէ վախենում. ընդհակառակն՝ այդ նրան հարկաւոր է. դրա համար էլ ամեն տեղ, նոյն իսկ Աֆրիկայի ամենատղքատ աւազուսներում. ուր միայն աղբիւր կայ, այդ ծառը շատ լաւ զարգանում և առատ պտուղ է տալիս. այս ուղղաձիգ, գեղեցիկ ծառը ձգեր բոլորովին չունի նրա բունն ուղիղ է և յարդ. ունի 5-10 սաժէն բարձրութիւն և զաղաթին խիտ աերենների մի փունջ տերեր մի մեծ, կանաչ փետուրի է նման, որ երբեքն

մօտ 2 սաժէն երկարութիւն է ունենում: Հէնց այդ տերեւների տակ էլ կախկիտուած են նրա պտուղների մեծ ողկոյղները:

Այդ պտուղներով էլ կերակրուում են Աֆրիկայի այդ մեծ անապատի թափառաշրջիկները. թէ՛ թարմ, թէ՛ չորացած խուրմանն ոչ միայն համեղ, այլև սրննւարար է: Զորացրած խուրմանն ծեծում, ալիւր են դարձնում: նրանից շինում են նաև մի համեղ խմիչք, որ նման է մեր գինուն. իսկ երբ դա թթուում է, քացախ է դառնում, որ նոյնպէս պէտք է դալիս: Աֆրիկայում այդ ծառի բունն ու տերեւներն էլ են պէտք դալիս:

Այս արմաւենին Ասիայումն էլ է բուսնում:

Խուրման Աֆրիկացու համար շատ թանկ բանէ. իսկ տաք դօտու ծովափնեայ տեղերի և կղզիների բնակիչները զնահատում և պահպանում են կօկօսիան արմաւենի: Այս ծառը գլխաւորապէս աճում է Աֆրիկայի, Ասիայի և հարաւային Ամերիկայի ծովափերում, որտեղ օդը տաք է և խոնաւ: Կօկօսի բունը ուղիղ է և բարձր, երբեմն մինչև 15 սաժէն. սա էլ ձղերի փոխարէն միայն մեծ, փետրանման տերեւներ ունի, որոնք ծառի զազաթին մի փունջ են կազմում. բայց կօկօսի պտուղները երբէք նման չեն խուրմային. այդ պտուղները փոքրիկ կաղամբի մեծութեամբ ընկոյղներ են, որոնք մեր կողմերն էլ են բերւում և շատ թանկ գնով ծախւում: Կօկօսեան

արմաւենին հարազատ մայր է իր շուրջն ապրող ժողովրդի համար. նրա բնից են շինում տների պատերը. նոյն բնից տախտակ են քաշում, որից շինում են սեղաններ, աթոռներ, նստարաններ, արկղներ և ուրիշ կարասիներ. նրա տերեւներով ծածկում են տանիքները, նոյն տերեւներից շինում են հովանոցներ, առագաստներ, հիւսում են սնդուկներ և կողովներ. պատրաստում են երկար և ամուր թելեր, որից գործում են ցանցեր, գորգեր, իսկ աւելի նուրբ թելերից նաև զգեստի նիւթեր: Մինչև իսկ կօկօսի ամուր կեղևն իրօր չէ կորչում: նրանից էլ ամաններ, փարչեր ու անօթներ են շինում, որոնց մէջ կերակուր, ջուր, գինի, քացախ, կաթ և իւղ են պահում. բայց հետաքրքիրն այն է, որ թէ՛ քացախը, թէ՛ գինին, թէ՛ կաթը միևնոյն ծառից են ստանում: Մարդիկ կօկօսի թարմ ծիլերը կտրտում և կերակրի մէջ իբրև ամենահամեղ արմտիք են դործ ածում: ծառի տէրը ձեղքում է նրա բունը, որտեղից մեծ քանակութեամբ մի տեսակ հիւթ է ծորում, որ յետոյ շատ լաւ գինի է դառնում: նոյն գինին թթուացնելուց յետոյ հրաշալի քացախի է փոխւում: նոյն հիւթից օղի և շաքար է պատրաստում: Այժմ տեսնենք թէ պտուղներից ինչ են շինում.

Քանի դեռ ընկոյղը խակ է, նրանից մի տեսակ հեղուկ է ծորում, որից թթուաշ և բաւական դուրեկան մի խմիչք են պատրաստում: իսկ երբ նա հասունա-

նում է, այդ ժամանակ նրանից կաթն և իւղէն ստանում: կաթն իբրև խմիչք է գործ ածւում, իսկ իւղով կերակուր են եփում, կամ տները լուսաւորում: Վերջապէս կօկօսի տերեւներից թուղթ էլ են շինում:

52. Բանան.

որի վրայ գրում են նոյն ծառի թեփից պատրաստուած թանաքով:

Մեր ջերմանոցներում և հարուստների տներում պահւում է տաք երկրի բոյսերից մինը—բա-

նանը. սա արդէն ոչ թէ ծառ, այլ միամեայ խոտանման մի ահագին բոյս է. միամեայ եմ ասում, որովհետև իր հայրենիքում նա մի տարուց աւելի չէ ապրում: Բանանը խոշոր բոյսերից է. իրենց մեծութեամբ առանձին զարմանք են պատճառում նրա տերեւները, որոնք երբեմն մի սաժէն երկարութիւն են ունենում. բանանի դազաթին ութերորդ ամսում երևում է հասկը, որի մէջ 2-300 պտուղներ են լինում: այդ պտուղները, որոնք սկզբում կանաչ իսկ հասնելուց յետոյ դեղին են լինում, տեսքով շատ նման են մեր վարունդին, հասնելուց յետոյ հասկը կտրում են և բանանը կարելի է ուտել. նրանք շատ համեղ և անուշահոտ են լինում: խակ-խակ էլ կարելի է ուտել, միայն թէ այդ դէպքում պիտի խաշել կամ տապակել: Բանանի պտուղները մենք իբրև քաղցրաւենի ենք գործ ածում, իսկ այնտեղ ուր նա բուսնում է, այդ չորացրած պտուղներից ալիւր են պատրաստում, որին տաք երկրի բնակիչները շատ թանկ են գնահատում, հէնց դրա համար էլ նրանք մեծ խնամքով են մշակում բանանը. ասենք դրա մշակութիւնը հազար անգամ աւելի հէշտ է մեր հացահատիկների մշակութիւնից:

Համեմատաբար աւելի քիչ խնամքի է կարօտում հացի ծառը, որ նոյնպէս տաք և ծովափնեայ տեղեր է սիրում: Հացի ծառը շատ մեծ չէ. նա ծածկուած է խիտ ձղերով, որոնց վրայ կախկիտուած

են հաստամորթ պտուղներ. այդ պտուղներից իւրաքանչիւրը կօհօսի չափ է և 2-3 ֆունտ է կշռում. նրանք հում-հում էլ են ուտւում. դրա համար էլ հէնց ծառը «հացի» է կոչւում:

Սյս ծառի պտուղներից տեղի վայրենիները բլիթներ են շինում և իբրև հաց գործածում:

Տաք երկրներում ուրիշ շատ բոյսեր էլ կան, որոնք շատ մեծ օգուտներ են տալիս, բայց նրանցից իւրաքանչիւրի մասին առանձին առանձին խօսելը մեզ շատ հեռու կը տանէր. ո՛ւմ չէ յայտնի սուրճը, թէյը, մեխակը, կաուչուկը, քինաքինան, որոնց ծառերն աճում են տաք երկրներում. իսկ ինչից են պատրաստում կոլէնկորը, քաթանը, փաթուսխան.— բամբակից, որ ամենից բաւ տաք երկրներում է աճում որքան մարդիկ են պարապում բամբակի մշակութեամբ, որքան ձեռքեր են ջոկջկում, մաքրում ու մանում բամբակը. բամբակից միլիոնաւոր մշակներ ամեն տեսակ գործուանքներ են պատրաստում—արժան, թանկ, սպիտակ ու գոյնզգոյն: Մի-միայն Անգլիայում մօտ 3000 բամբակի գործարաններ կան տասնեակ հազար մանող ու գործող մեքենաններով, այդ գործարաններում քանի՜ միլիոն մշակներ են բանում: Զարմանալի չէ, որ այստեղ տարեկան 7—800 միլիոն ուուրլու գործուանքներ են պատրաստում, և այդ բոլորը միայն բամբակից:

Բամբակ բուսնումէ նաև մեր երկրում, զլիաւորապէս Երևանի նահանգում:

Շատ բոյսեր էլ կան, որոնց ցողունը քաղցր է լինում. ամենից շատ շաքար պարունակում է իր մէջ եղէգնի պէս մի բոյս, որ շաքարեղէգն է կոչւում: 30—40 տարի սրանից առաջ շաքարն Ռուսաստանում բաւական թանկ էր. այդ ժամանակ դեռ ճակնդեղից շաքար շինել չգիտէին և շաքարն ստացւում էր օտար երկրներից:

Շաքարեղէգն աճում է միայն տաք երկրներում: Սյս բոլորն առաջներում շատ թանկ էր նրստում. բայց այժմ շաքարն արժանացել է, որովհետև մարդիկ ոչ միայն սովորեցին ճակնդեղից շաքար պատրաստել, այլ և Ամերիկայում ու Հնդկաստանում Անգլիացիք մեծ քանակութեամբ շաքարեղէգն տարածեցին, սովորեցրին նրա մշակելու եղանակը և հեշտ ու պարզ կերպով շաքար պատրաստելու կերպը:

Սյդ երկրների տաք երկնքի տակ շաքարեղէգն հրաշալի կերպով է աճում: նրա ցողունները, որ սկզբում կանաչ, իսկ յետոյ ոսկեգոյն են լինում, 10—15 ոտն բարձրութիւն են ունենում. ցողունը պատած է լինում երկար ու նեղ տերեւներով, իսկ կատարին ցցուած են փետրանման փոքրիկ աւելներ. այդ աւելները նրա սերմերով լիքը հասկերն են. բայց այդ հատիկները միշտ սերմնացու են նոր

ղանքի համար. նրանք ուրիշ բանի պէտք չեն: Այն քաղցր հիւթը, որից շաքարն է պատրաստուում, հէնց ցողունների մէջ է: Այդ ցողունները հասնելուց յետոյ կտրոււմ, դիզոււմ և յետոյ լաւ սեղմոււմ են. դատարկ ցողունները փառելիք են դառնում, իսկ ստացած հիւթը պղնձներում եփոււմ, մաքրոււմ և սառցնում են. թանձրանալուց յետոյ նա շաքարաւազէ տալիս. անշուշտ այս բոլորն այնքան էլ. հեշտութեամբ չէ կատարոււմ. ես պատմեցի միայն գործի էական մասը: Այսքանը տաք դատու բոյսերի մասին բաւականէ:

VII.

Տեսել էք երբեք թռչող մուկն-չղջիկ. մեր երկրում նրանցից բաւական կան, իսկ տաք երկրներում աւելի շատ են:

Չղջիկը մուկն չէ, և ոչ էլ նմանէ նրան. այս փոքրիկ կենդանին թռչող մուկն է կոչոււմ միմիայն նրա համար, որ մարմինը մկան մարմնի պէս ծածկուած է խիտ ու կարծ մազով. իսկ թէ ինչո՞ւ է թռչում, այդ ինչպէս ամենքդ էլ գիտէք, նրանից է, որ յետի մատները լայն թաղանթով միացած լինելով, նրա համար թևերի տեղ են ծառայում:

Ասիայի, Աֆրիկայի և Աւստրալիայի տաք մասերում բացի չղջիկների զանազան տեսակներից, կան նաև թռչող շներ: Իհարկէ, սա մեր սովորա-

կան շունը չէ. այլ մի բաւական խոշոր չորքոտանի կենդանի, որ ծածկուած է բրդով. դունչը շատ նրման է շան դնչին, իսկ մատների միջև մաշկ ունի: Թռչող կամ թևաւոր շան գոյութիւնը մեզ զարմանալի է երևում, իսկ հնդկաստանի և Աւստրալիայի լեռներում նրանց յաճախ կարելի է պատա-

53. Թռչող շներ.

հել: Թռչող շունը ցերեկը հանդատանոււմ է ծառերի ձղերից կախուած, իր լայն թևերի մէջ պինդ փաթաթուած. իսկ մութն ընկնելուն պէս, սկսում է ձգների միջով ճարպիկ կերպով դէս ու դէն անցնել:

Այս կենդանու համար առասպելներ շատ են պատմոււմ. իրը թէ նա յարձակոււմ է մարդու վրայ

նրա քնած ժամանակը և հենց սրտից սկսում է ծծել նրա արիւնը. շատերն էլ նրան ամենապտան-
 դաւոր մի հրէշ են կարծում, որին սատանան իրեն
 համար օգնական է ստեղծել. ասողներ էլ կան, որ
 իբր թէ այդ շները մեղաւոր մարդկանց հոգիներն
 են, որոնք ամենազազրելի արարածների կերպարան-
 քով թափառելով, կժոտում են անմեղ մարդկանց.
 բայց այս բոլորն էլ անհեթեթ պատմութիւններ են
 միայն. թռչող շներն ու մկները շատ անմեղ արա-
 բածներ են. նրանք երբէք մարդու չեն դիպում
 և ո՛չ էլ նրա արիւնը ծծում. այլ կերեկրւում են
 զանազան ծառապտուղներով. նրանց փաստը կայա-
 նում է նրանում, որ երբեմն այգիների վրայ ընկ-
 նելով, շատ պտուղ են փչացնում. բայց չէ որ այդ-
 պիսի յանցանք ուրիշ շատ կենդանիներ էլ են գոր-
 ծում. ո՞վ նրանց սատանայի ծնունդ համարում է
 Տաք Աւստրալիայում շատ պարկաւոր կենդանիներ
 էլ կան. բացի կենդուրուից, որի մասին արդէն ասա-
 ցի, հետաքրքիր են նաև պարկաւոր գայլն ու արջը: X

Պարկաւոր արջը միայն իր արտաքինով է նը-
 ման մեր արջին. իսկ գայլը թէ արտաքինով, թէ
 բնաւորութեամբ շատ էլ չէ տարբերւում մեր դաշ-
 տերի ու անտառների աւազակից—գայլից: փոքր հա-
 սակ, մեծ գլուխ, տափակ դունչ, մանր ու քնկոտ
 աչքեր, երկար մաւնեքով հաստ ոտներ, անպոչ և
 բրդոտ—ահա Աւստրալիական արջի արտաքինը:

Նա շատ հանգիստ, քնկոտ, ծոյլ, դանդաղա-
 շարժ և յիմար կենդանի է. նրան բարկացնելը հեշտ
 չէ. այդտեղ էլ կարծես նա ծուլանում է: Սրերով
 նա քնում է նստած մի ծառի ճղի վրայ և այն-
 տեղ կամ քնում կամ ատերևներ է ուտում. գիշեր-
 ները երբեմն միայն իջնում և իր սիրած բոյսերի
 արմատներից հանում, ուտում է: Արջը պարկաւոր է

54. Պարկաւոր արջ.

կոչւում, որովհետև նրա էզը պարկ ունի, որտեղ
 իր ձաղին է պահում: Նա շատ է սիրում իր ձա-
 գին, որին, շարունակ իր պարկում ման է ածում,
 քանի դեռ նա փոքր է. հենց որ քոթոթը մի փո-
 քը մեծանում է, բարձրանում է մոր շալակը, ամուր
 բռնում է նրա ուսերից և երբէք չէ բաժանւում
 իրեն կերակրողից, մինչև իր չափահաս և անկախ
 դառնալը:

Աւստրալիայի վայրենիներն սպանում են այս արջին իր համեղ մսի և բրդոտ կաշուի համար: Բաւական բնորոշ է այդ որսորդութիւնը, վայրենին բարձրանալով ծառը հալածումէ արջին մինչև ծառի կատարը. ապա թափահարում, վայրէ դցում նրան

55. Պարկաւոր գայլեր.

այնտեղից. իսկ ծառի տակ ժողովուածները փայտերով խփում, սպանում են նրան:

Բայց այդքան հեշտ չէ պարկաւոր գայլին սպանելը. սա մի գիշատող, չար և փնասակար կենդանի է. արտաքուստ նման է թէ գայլին, թէ շանը. այդ պատճառաւ պարկաւոր գամփռ էլ է կոչւում:

Աւստրալիայի հարաւում մի կղզի կայ Տասմանիա անունով. հենց այս կղզին էլ այդ գայլերի հայրենիքն է: Հարիւր տարի առաջ Աւստրալիայում այս գայլերից շատ կային. բայց եկան այդտեղ Անգլիացիք, սկսեցին թռչնապահութեամբ ու խաշնարածութեամբ պտրապել. զինուեցին լաւ հրացաններով և, սկսեցին ոչնչացնել այդ չար գազանին. սա էլ քաշուեց այնպիսի տեղեր, ուր մարդու ոտքը չէր կարող հասնել. ահա այդտեղ սկսեց նա քաշտալ իր օրերը և միայն գիշերները որսի դուրս գալ: Նրա խոշոր աչքերը ցերեկը լաւ չեն տեսնում. նա անվճռական կենդանի է, դրա համարել ցերեկուայ մեծ մասն իր որջումն է անց կացնում. բայց հէնց մթնումէ թէ չէ, դուրս է դալիս և դառնում է մի կատարեալ աւազակ. այդ ժամանակ արդէն նրա աչքերը շատ լաւ են տեսնում. ինքը դառնում է համարձակ, ուժեղ և ծարպիկ: Նրա կերակուրը միսն է. դրա համար էլ յարձակումէ ամեն տեսակ կենդանու, նոյնիսկ կենդուրուի վրայ: Վտանդի ժամանակ նա շատ չար է և զարմանալի քաշութիւն է ցոյց տալիս. պատահում է, որ նա կուլի է բռնւում շների ամբողջ վոհմակի հետ և... ոչինչ... նա շատ անգամ նոյն իսկ յաղթութիւն էլ է տանում:

Տաք երկրի կենդանիներից ամենից գեղեցիկը թռչուններն են. և ճիշտն ասած ոչ մի տեղ նրանք այնքան գեղեցիկ չեն, որքան Ամերիկայի, Ասիայի,

Սֆրիկայի և Աւստրալիայի տաք գօտիներում. իսկ Աւստրալիան այդ կողմից մի ուրիշ երկիր է:

Նրա անտառներում այնպիսի թռչուններ կան, որոնցից ոչ մի տեղ չէք պատահիլ. որոնցից շատերն առասպելական գեղեցկութիւն ունին. օրինակ դրախտահաւը, որից Սֆրիկայի Մադագասկար կղզում էլ կայ: Դրախտահաւն իր մեծութեամբ հաւասար

56. Դրախտահաւ.

է մեր ծային (ГАЛКА), իսկ կազմութեամբ նման է ագռաւին. նոյնիսկ ագռաւի պէս կռկռում է. բայց իհարկէ այդ չէ նրա գեղեցկութիւնը. ագռաւն ինչ է, որ նրա գեղեցկութիւնն ինչ լինի. իսկ դրախտահաւի փետուրների գոյնը.. օ այդ գեղեցկութիւնը գթուար է նկարագրել: Պէտքէ աճամբ տեսնել եթէ ոչ թռչունին զոնէ նրա պաճուճապատանքը (чучело): Այդ թռչունին որ կողմից էլ նայելու լինիք,

կմնաք հիացած.—կրծքի ու պարանոցի փետուրների գոյնը մութ-շագանակագոյն է. պարանոցի ցածի մասում կանաչ կողքերից գեղնակարմիր, թևերի վրայ ոսկեգոյն, իսկ թագաձև փրռուած պոչը կարծես ոսկուց և արծաթից լինի ձուլած: Այս բոլորը միասին արևի պայծառ շողերի տակ վառվումեն:

67. Թռուծակ.

Դրախտահաւերը մի տեղ հանդիստ նստել չեն սիրում. նրանք անդադար ձղից ծիւղեն թռչկոտում, իսկ մի ձայն լսելուն պէս լռում և թագնւում են ծառերի տերևների մէջ: Նրանք կերակրւում են միջատներով ու պտուղներով. ցերեկը միայնակ են անցկացնում, իսկ գիշերները խմբեր կազմած գիշերում են ծառերի կատարներին: Թէ ինչպէս են

նրանք իրենց բները շինում, որքան ձու են գնում, ինչպէս են ձուտ հանում, պահում նրանց—մարդիկ դեռ չգիտեն, որովհետեւ այնքան նրանք վախկոտ ու անմատչելի են, որ դեռ ոչ ոք նրանց չէ ուսումնասիրել:

Աւստրալիայի անտառներում շատ տեսակ թռչուններ կան, բայց ամենից շատ թռութակներն

են, որոնք այդ անտառների զարդն ու հարստութիւնն են: Անտառը շարունակ թնդում է այդ գեղեցիկ թռչունների աղմուկով ու անվերջ շատախօսութեամբ: Ինչպէս շատերդ էլ գիտէք, թուլթակներն ուրիշների ձայները շուտ են իւրացնում: Նրանք թէ հազում, թէ շլացնում, թէ մլաւում, թէ կրկում, թէ ուրիշ թռչունների պէս երգում են. հապա օրքան գեղեցիկ են, օրքան փայլուն ու գոյնզգոյն փետուրներ ունին: Թուլթակներ կան, որոնք կամ բոլորովին սև են, կամ սպիտակ, կամ կարմիր, կամ կանաչ, կամ մոխրագոյն են: Կան նաև գոյնզգոյն փետրաւորներ:

Թուլթակը շատ ճարպիկ և ուրախ թռչուն է. նա թէ՛ ման է գալիս և թէ՛ շատ լաւ թռչում է: Նրանք թռչում են խմբերով և պէտք է ասած շատ համերաշխեն. ամեն խումբ ընտրում է իր համար անտառի որոշ մաս, որտեղ և զիշերում է. հանգստանալու համար նրանց ամենասիրելի տեղը ծառերի խիա կատարներն ու խոր փչանկերն (ДУПЛО) են: Նէնց մուլթն ընկնում է թէ չէ, նրանք ամեն կողմից դէպի այդ տեղերն են շտապում. աղմուկ ու կռիւ է, որ սկսւում է. տեղերի համար նոյն իսկ վէճեր ու կռիւներ են տեղի ունենում, մինչև որ վերջապէս ամենքն էլ տեղաւորւում ու լռում են: Փորձուածներից մի քանիսն արթուն հսկում են, մինչև որ լոյսը բացւում է և խկոյն ամենքն էլ կեր որոնելու են շտապում: Պտուղներ, հատիկներ, միջատներ, որդեր և

58. Թուլթակներ.

ծառերի նորածիլ տերեւներ — ահա թուփակների
կերակուրը. բայց ամենից շատ նրանք սիրում են
արշաւանքներ գործել պողատու ծառերի և ցանած
գաշաերի վրայ. այս դէպքում նրանք իսկական գո-
ղեր են. չէ՞ որ թուփակներն առհասարակ ազմկա-
սեր ու շատախօս են. բայց գողանալիս բոլորն էլ
լուում են: Այդ ժամանակ փորձուածներից երկուսը
մի բարձր ծառի կատարին նստած հսկում են. և
հէնց որ մի որեւէ վտանգ են նախատեսում, իսկոյն
ձայն են տալիս և ամբողջ խումբը վախշում, թա-
ղնում է խօր անտառում:

Պատահել է, որ այգու կամ գաշաի տերը սպա-
նել է նրանցից մի քանիսին. այն ժամանակ մնացած-
ները ազմուկով թռել և երկար ժամանակ չեն հե-
ռացել դիակի մօտերքից — կամենալով մի կերպ օդնել
կամ տանել իրենց յանկարծակիի եկած ընկերներին:

Թուփակները շատ են սիրում իրար և աշխա-
տում են միեւնոյն կամ գոնէ հարեան ծառի վրայ
բուն շինել: Նրանց զոյգը՝ արուն և էգը, սովորաբար
մինչև մահ իրար հաւատարիմ են մնում. նրանք
միասին բուն են շինում, ձու են դնում, ձագերին
կերակրում, մեծացնում ու պահում են: Ամուսնա-
կան սերը նրանցում շատ ուժեղ է. եթէ նրանցից
մինը սաակում է, միւսն այդ ցար տանել չկարողա-

2013

« Ազգային գրադարան »

 NL0070106

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
 ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
 7/VI-1922
 Գ. ՄՅԱՍԻՍՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ

6226

ԱՌՈՒՄԷ ԻՍՐԱԵՆԻ ԱՕՏ ՎԼԴԵԿՈՎՎՍԶՈՒՄ